

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Fakulta humanitních studií

Institut mezioborových studií Brno

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Brno 2009

Bc. Elena Vichová

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Sociálně pedagogické důsledky disfunkční rodiny

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce:
prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

Vypracovala:
Bc. Elena Vichová

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Sociálně pedagogické důsledky disfunkční rodiny“ vypracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.

Brno 27. březen 2009

Bc. Elena Vichová

Poděkování

Děkuji panu prof. PhDr. Blahoslavu Krausovi, CSc. za velmi podnětnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé diplomové práce.

Chci poděkovat manželovi, dcerce a svým rodičům za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytli, a které si nesmírně vážím.

Bc. Elena Vichová

Obsah

Úvod	5
1 Rodina	8
1.1 Funkční, disfunkční a dysfunkční rodina	8
1.2 Odpovědnost za výchovu	15
1.2.1 Kazuistika Aneta 8 let	19
1.3 Postoje k otázce života v manželství	22
1.4 Neúplné rodiny a rozvody manželství	24
2 Sociální prostředí rodiny	28
2.1 Nedostatek emoční výchovy a socializace	28
2.2 Alkohol v rodině a dítě	30
2.2.1 Kazuistika Martina 13 let	32
2.3 Zanedbávání, týrání a emoční zneužívání dětí	35
2.3.1 Kazuistika Zuzana 16 let	41
2.4 Pohled do romské rodiny	43
3 Prostředí školy	47
3.1 Sociální chování žáků základních škol	49
3.1.1 Kazuistika Lucie 14 let	55
3.2 Záškoláctví a šikana	58
3.3 Změny v životních projektech dětí	61
4 Důsledky disfunkční rodiny	64
4.1 Dětská delikvence a kriminalita mládeže	64
4.2 Sebevraždy dětí a adolescentů	67
4.2.1 Kazuistika Pavlík 7 let	70
4.3 Mladiství delikventi ve výkonu trestu	73
4.4 Dospělí jedinci a křivdy rodičů z dětství.	75
4.4.1 Kazuistika Petr dnes 55 let	79
Závěr	83
Resumé	85
Anotace	86
Seznam použité literatury	87
Seznam příloh (grafy)	88

Úvod

Jedním z aktuálních sociálních problémů současné doby je celková kvalita a úroveň funkčnosti dnešní rodiny, jako jediného zdroje lidského kapitálu společnosti a primárního socializačního prostředí.

Pozorujeme, že narůstající individualismus rozvolňuje do značné míry vztahy uvnitř rodiny a konzumní orientace společnosti oslabuje motivační sílu rodinných hodnot. Moderní technologie ovlivňují životní styl rodiny a nepřetržitě působí na jednotlivce již od raného dětství. Rovněž všeobecný fenomén svobody zasahuje významně celé společenské a kulturní dění a nevyhýbá se ani žádné rodině.

V rámci tématu se zabývám sociálně pedagogickými důsledky disfunkční rodiny. Vycházím z poznání, že celoživotní proces socializace a výchovy začíná v rodině. Rodinné prostředí se pak významně odráží na celkovém vývoji osobnosti dítěte, kvalitě a způsobu jeho pozdějšího zapojení do společnosti, včetně vlivu na funkčnost budoucí vlastní rodiny.

Negativní důsledky prostředí disfunkčních rodin se tedy projevují nejen v současnosti na jednotlivcích, ale působí i do budoucna téměř ve všech oblastech společnosti (v hodnotovém systému, morálce, úrovni a kvalitě mezilidských i mezigeneračních vztahů, v oblasti vzdělávání a dalších).

Nejbolestivěji negativní důsledky působení disfunkčních rodin ovlivňují proces socializace dětí. Tento proces začíná již v útlém věku v rodině a pokračuje v širším společenském prostředí, do kterého vstupuje jedinec s vlastnostmi a sociálním chováním, které si osvojil ve fungující nebo v nefungující rodině. Procesy socializace a výchovy jsou tedy v podstatě celoživotními.

Život a řada statistických údajů potvrzuje, že disfunkční rodina se stává jedním z ohrožujících faktorů nejen současného dětství, ale i rizikovým činitelem budoucího společenského vývoje.

Cílem diplomové práce je pokusit se pojmenovat rozhodující sociální a pedagogické důsledky působení disfunkčních rodin na děti, prozkoumat a popsat některé vazby a příčinné souvislosti mezi patologickými projevy jednotlivců a prostředím rodin, z kterých pocházejí. Snažím se rovněž o určení motivů, které vedou děti k jednotlivým typům patologického chování. V práci se soustředuji na faktor absence citové výchovy v současné rodině a její negativní důsledky.

Při zpracování tématu jsem použila kompilační metodu, výběr z doporučených literárních pramenů a využila poznatky získané studiem sociální pedagogiky v průběhu bakalářského studia.

Stěžejní (a nejpracnější) pro diplomovou práci bylo **získání a studium kazuistik**, a některých navazujících dokumentů k patologickým případům, které byly předmětem trestního řízení. Seznámila jsem se s větším počtem případů a **část z nich** (ty nejzávažnější) **jsem podrobně analyzovala a pokusila se o vlastní závěry**. Kazuistiky, které uvádím v předkládané práci, jsem excerpovala z dokumentů soudního znalce v oboru psychologie tak, aby jednotlivé případy byly co ne stručněji a nejpřesněji popsány a umožnily provést **kvalitativní analýzu**. Mnou analyzované kazuistiky jsou začleněny (jako podkapitoly) do jednotlivých částí předkládané práce.

Diplomová práce je rozčleněna na 4 kapitoly, z nichž první se zabývá vymezením pojmu disfunkční rodina, odpovědnosti rodiny za výchovu, připomíná nové přístupy společnosti k otázce manželství, neúplným rodinám a rozvodům.

Druhá kapitola je věnována sociálnímu prostředí disfunkční rodiny, zejména zanedbávání, týrání a zneužívání dětí a působení alkoholu v rodině. Zbývá se i specifiky romské rodiny.

Třetí kapitola se zabývá problémy sociálního chování žáků základních škol, využívá analýz a výsledků průzkumu v základních školách ústeckého regionu a celostátního anketního průzkumu k problematice chování žáků základních škol.

Poslední kapitola práce je věnována důsledkům disfunkčních rodin, rozvoji rizikového chování mládeže a mladistvých, sebevraždám dětí a adolescentům i mladistvým ve výkonu trestu. Část poslední kapitoly pojednává o křivdách spáchaných v minulosti rodiči na dítěti, které si je i v dospělosti nese do budoucna jako trvalou zátěž.

Určitým podnětem pro výběr tématu diplomové práce byly i zajímavé otázky, které se objevovaly při zpracovávání mé bakalářské práce. Také v několika seminárních pracích jsem se zabývala problematikou nezdravé komunikace v rodině, nedostatky ve výchově a jejich negativními důsledky na osobnost dítěte.

1 Rodina

1.1 Funkční, disfunkční a dysfunkční rodina

Vymezení základního pojmu „rodina“ je velmi obtížné, zejména v období, kdy tato instituce prochází výraznými změnami. Tradiční kritéria přestávají platit, avšak nadále zůstává konstantou, že rodina je přirozené prostředí, do něhož se člověk rodí, aniž si mohl vybrat jiné, a přejímá to, co mu připravili rodiče.¹

Rodina v nejširším pojetí je chápána jako celek rozličných konstelací takové formy života, která obsahuje minimálně dvougenerační soužití dětí a rodičů, má trvalý charakter a vykazuje pevné vazby mezigenerační a vnitrogenerační solidarity. Rodina jako sociální celek spojený na základě příbuzenské a mezigenerační vazby je v tomto pojetí sociální institucí, která existuje v každém kulturním prostředí a je v něm společensky uznávána. Další konkrétní znaky rodiny jsou variabilní a závislé na kulturním a civilizačním prostředí dané společnosti.

Rodinu, jako nejvýznamnější článek socializačního procesu, můžeme klasifikovat z mnoha hledisek. Pro účely předložené práce se soustředíme na kritérium schopnosti plnit základní funkce s kterými se má rodina v dnešní společnosti vypořádat. V jednotlivých vědních odvětvích a oborech i v praktické politice se význam a obsah termínu „rodina“ značně liší. Specifickou úřední terminologii uplatňuje Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR v dokumentu „Národní zpráva o rodině“ (2004).

Z hlediska prvotního třídění hovoříme o rodině **funkční** (všechny své funkce plní přiměřeně), **dysfunkční** (některé funkce nejsou plněny dostatečně, celkový život rodiny však není zásadně ohrožen) a **afunkční** (rodina nezvládá své základní funkce, je vnitřně rozkládána a zásadně je narušován i socializační vývoj dítěte).²

¹ Přadka, M. Vybrané problémy vztahu výchovy a prostředí. Brno: UJEP, 1983.

² Kraus, B. Základy sociální pedagogiky, Portál, Praha 2008, str. 80.

V předkládané práci používám ustálený termín **disfunkční rodina**. Tímto pojmem označuji rodinu, která své základní funkce plní nedostatečně, především v oblasti socializačně – výchovné a výrazně neplní svou emocionální funkci, která je v procesu socializace dětí zásadní a nezastupitelná.

Přestože se zdá, že vymezení pojmu **dysfunkční** rodina nebo **afunkční** rodina je relativně jednodušší, označení **funkční** rodina spíše odpovídá zatím určité ideální představě rodiny, která plní přiměřeně všechny své funkce.

Snaha vytvořit funkční normu, abychom si mohli sestavit vyčerpávající a spolehlivý obraz o protipólu dysfunkční rodiny je spojována i s dalšími pojmy jako normální rodina, harmonická rodina, zdravá rodina a také neklinická rodina.

Spolehlivých výzkumných výsledků z dlouhodobějšího pozorování těchto ideálních rodin je příliš málo. (K našemu sociologickému pohledu nelze využít žádné literární nebo filmové zpracování života bezkonfliktních rodin, ani ságy rodin ze společensky preferovaných vrstev). Domnívám se, že nemáme zatím propracovaný ani model ideální rodiny, ani prakticky přijatelnou podobu funkční rodiny.

Uvědomuji si, že normou může být nejen ideálně vykonstruovaný popis žádoucího stavu, ale také jen průměr nebo nejvyšší četnost zkoumaného jevu, případně i osvojená zvyklost.

Zřejmě to je snad jeden z důvodů proč před pojmy normální rodina, harmonická rodina, zdravá rodina a neklinická rodina byl upřednostněn pojem **funkční rodina**¹.

(Za teoreticky přijatelné by mohlo být i označení neklinická rodina; klinická rodina je pak rodina s klinickou poruchou, s potřebou poruchu léčit a odstraňovat – např. pomocí sociálního pedagoga.)

V současné době lze někdy pozorovat **snahy o co nejširší vymezení pojmu rodiny** tak, aby byl použitelný pro jakoukoli formu soužití dvou či více lidí bez závislosti na mezigeneračním elementu, na přítomnost dětí či na jakékoli institucionální

¹ Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. SLON, Praha 2003, str.148-151.

vazbě. S ohledem na možnosti definování rodiny pro politické účely se jeví nutným definovat jednotlivé společensky relevantní funkce rodiny. Jde o vymezení oblastí, v nichž rodina poskytuje společnosti těžko a nákladně nahraditelné služby a v podstatě je v nich nenahraditelná. Jde tedy o vymezení oblastí rodiny ve vztahu vůči jiným formám lidského soužití v malých sociálních skupinách.

Některé základní funkce rodiny, především v oblasti socializace a vzdělávání ve vztahu k reprodukční úloze rodiny jsou souhrnně označovány jako **tvorba tzv. lidského kapitálu**.¹ Tímto pojmem je chápána komplexní výchova dítěte v sociálně kulturní a hodnotově orientovanou osobnost schopnou vést plnohodnotný život a reagovat na různé životní situace s vizí vlastních představ.²

„Národní zpráva o rodině“ (2004) zavádí do oblasti rodinné politiky pojem **dysfunkční rodina**. Dysfunkční rodina je velmi obecně definována jako rodina, kde není plněna nebo je nedostatečně, případně nežádoucím způsobem plněna, některá (některé) z jejích základních funkcí, a to v míře vážně ohrožující rodinu jako celek a především vývoj dětí. Většinou přitom máme na mysli funkci socializačně výchovnou a funkci citového a sociálního zázemí jednotlivce. Sociální a psychické dopady má ovšem i narušení funkce ekonomicko zabezpečovací.

Podle literárních pramenů pro hodnocení funkčnosti rodin jsou používány stupnice s mnoha subjektivními prvky; výsledky pak nemají dostatečnou spolehlivost.

Při výzkumu klinických a neklinických rodin použili Riskin a Faunceová³ škálu typu A versus B, při které se hodnotí navíc i komunikace členů rodiny po zadání úkolu (např. úkol zní: popište co se u vás stalo během minulého měsíce) a přihlíží se i k nonverbálním charakteristikám sdělení.

¹ Pojem zavedený G. Beckerem využila poprvé ve sféře rodinné politiky německá 5. zpráva o rodině z roku 1994.

² Německá 5. zpráva o rodině (1994).

³ Riskin, J. – Faunce, E.E.: Family interaction scales. *Archive of General Psychiatr*, 22, 1970, 504-537.

Posuzovatelé před výzkumem procházejí výcvikem a po jeho skončení se musí (v předem určené míře) při posuzování modelových případů shodovat:

- Jasnost versus nejasnost.
- Pokračování v tématu versus změna tématu.
- Zúčastněnost v komunikaci versus nedostatek zúčastněnosti v komunikaci.
- Žádost o účast v komunikaci versus chybění žádosti o účast v komunikaci.
- Výměna informací versus chybění výměny informací.
- Souhlas versus chybění souhlasu.
- Podpora versus chybění podpory.
- Útoky versus chybění útoků.
- Vysoká komunikační intenzita versus nízká komunikační intenzita.
- Mnoho humoru versus chybějící humor.
- Mnoho přerušování versus málo přerušování.
- Mnoho smíchu versus málo smíchu.
- Mluví všichni účastníci versus nemluví všichni účastníci.
- Mnoho vstupování do řeči jiným versus málo vstupování do řeči jiným.
- Mnoho tzv. čtení myšlenek versus málo čtení myšlenek.

Škály typu A versus B se dají použít pro určitou klasifikaci různě dlouhých jednotek komunikace.

V komunikaci „dysfunkčních rodin“ (podle Riskina) se zjišťuje mnoho protimluv, nedorozumění, zmatků, neurčitostí. Je v ní také vysoký stereotyp ve vyjadřování myšlenek a komunikační iniciativa dysfunkčních rodin bývá nízká; v rodině se může vyskytovat někdo, kdo se pokládá za jejího mluvčího a „strážce“ rodinných pravidel, ostatní mlčí, nepřesvědčivě přitakávají, někdy se agresivně postaví proti rodinné autoritě.

V „dysfunkčních rodinách“ bylo pozorováno mnoho negativních a emočních projevů, od ironizování až k otevřenému a přímému napadání i hluchota ke stavu krajní psychické nouze některého člena. Projevuje se v podobě úplného nezájmu a zlehčování signálů nepohody nebo nespokojenosti, i k projevům beznaděje zoufalství některého z členů rodiny.

Prokazuje se, že dysfunkční rodiny mají potíže i s běžným chodem domácnosti. Příčinou mohou být neujasněné kompetence a vyhlásování požadavků, jimiž se nikdo neřídí a na ně adekvátně nereaguje.

Výčet negativních charakteristik „dysfunkčních“ rodin vychází z polárního hodnocení – komparace dvou krajností (typ A versus B), na kterém je založena Riskinova metoda výzkumu klinických a neklinických rodin.

Polární hodnocení potvrzuje, že **i funkční rodiny mají spory, nezdravé stereotypy a některé další negativní projevy, avšak nepřevažují a projevují se relativně méně.** Za nejpodstatnější je ve funkčních rodinách „vědomí nutnosti kooperovat, vnímání potřeb členů rodiny a vyhýbání se negativnímu nálepkování“. (Riskin, J. – Faunce, E.E.)

Z Riskinova výzkumu funkčních rodin získáváme i významný poznatek kvalitativního popisu vztahů mezi rodiči a dětmi. Je velmi podnětný a umožňuje také lépe specifikovat a pochopit racionální i emocionální vazby uvnitř rodinného prostředí.

Podrobnější analýza záznamů interakcí zkoumaných funkčních rodin poskytuje následující obraz:

Oba rodiče vnímají děti podobně a mají vůči dětem podobná očekávání. Děti nemusí nutně rebelovat, aby v rodině dosáhly autonomie. Rodiče povzbuzují děti k řešení problémů, a to i v případech, kdy s řešením dítěte nesouhlasí. Rodiče se mohou zcela přiměřeně starat o děti, i když nemají šťastné manželství. Rodiče mají v rodině jednoznačně vedoucí roli a hranice mezi generacemi jsou zcela jasné. Rodiče určují dětem zcela zřetelně hranice dovoleného chování. Pokud se rodiče v názorech na děti liší, nediskutují o tom před dětmi a děti do tohoto sporu nevtahují. Děti mohou rodičům vzdorovat, rodiče však hlídají meze tohoto vzdorování. Rodiče děti přiměřeně oceňují za úspěchy. Rodiče vyjadřují ambivalentní postoj k postupující nezávislosti svých dětí.

Ne všechna kritéria Riskina k rozlišení funkčních a dysfunkčních rodin skutečně fungují a jsou dostatečně spolehlivá.

Olivieriová a Reiss¹ s překvapením zjistili, že tato kritéria ve vztahu ke společenské realitě, nejsou schopny odlišit rodiny funkční od rodin dysfunkčních. Proto doporučují velmi opatrný postoj ke všem modelům rodinné patologie, které nejsou ověřeny výzkumem neklinických rodin.

Dá se předpokládat, že polární rozdíly mezi funkčními a dysfunkčními rodinami bude další výzkum zmírňovat, pokud bude k dispozici propracovanější typologie rodin a podrobnější kvalitativní hodnotící kritéria. Posuzování funkčnosti rodiny musí být vícedimenzionální.

V současnosti se začínají objevovat další pokusy o kvalitativní odstupňování funkčnosti rodiny. Beavers² například mezi dvěma extrémy (které nazývá rodiny **optimální a dysfunkční**) rozeznává ještě rodiny **adekvátní** a rodiny **průměrné**. Optimální a adekvátní rodiny považuje Beavers za funkční, tzn. plnící hlavní funkce, které má rodina mít.

V **adekvátních rodinách** je zřetelné oddělování mužské a ženské role. Muž je velmi pracovně angažován, poskytuje rodině materiální podporu, má víc společenských kontaktů než žena. Žena se v tomto typu rodiny věnuje hlavně domácím záležitostem a cítí se jimi být poněkud přetížena, ne však tak, aby to život rodiny výrazněji ovlivnilo.

Rodiny optimální se podle Beavere vyznačují pružnějším pojetím mužské a ženské role; některé domácí práce dělají společně, případně sdílejí i společné zájmy. Mají společné kontakty s jinými rodinami i s jednotlivými lidmi.

¹ Olivieri, M. E., - Reiss, D.: Family Styles of Construing the Sicut Environment. In: Walsh, F. (ed), Normal Family Processes. Guilford Press, New York, 1982.

² Beavers, W. R.: Healthy, Midrange and Severly Dysfunctional Families. In: Walsh, F. (ed.), Normal Family Processes. Guilford Press, New York 1982.

Rodinám adekvátním i rodinám optimálním velmi záleží na prospěchu dětí a zájmy dětí jsou prioritou. Společným znakem obou typů rodin je odpovědnost vůči zájmům a potřebám kohokoliv z širší rodiny.

Z výše uvedeného je zřejmé, že současný výzkum funkčnosti rodiny se soustřeďuje na schopnost členů rodiny efektivně spolu komunikovat, řešit běžné i výjimečné problémy, udržovat si doplňkové role, přiměřeně emočně reagovat a určovat meze dovoleného chování. (Beaverse neuvádí žádné vymezení rodiny průměrné od rodiny dysfunkční.)

Domnívám se, že žádná z naznačených metod ještě není natolik propracovaná a vyzkoušená v praxi tak, aby mohla být úspěšně využívána pro objektivní hodnocení a porovnávání funkčnosti rodin.

1.2 Odpovědnost za výchovu

Již v předškolní době se odehrávají zásadní změny ve vývoji jedince; probíhá nejintenzivnější růst a vývoj dítěte a rodina má v tomto období dominantní vliv na vývoj dětské osobnosti. Několik odborných názorů tvrdí, že zejména za první tři roky života a pak v předškolním věku získává jedinec ve vývoji tolik, kolik nezíská za celou další dobu až do dospívání.

Současné proměny výchovného prostředí rodiny se vyznačují mnoha dynamicky působícími znaky. Mezi nejdůležitější patří: změna velikosti a struktury rodiny, vzdělání a zaměstnanost rodičů, postavení ženy a rozvodovost, demokratizační tendence, časová zaneprázdněnost rodičů, životní styl a nové rozdělení času v rodině, bydlení i faktory technizace společnosti. Rovněž věk rodičů prvního dítěte v rodině je vyšší než v předchozích obdobích.

Jednou ze stálých důležitých potřeb dítěte je mít vzory a ideály, se kterými by se mohlo ztotožnit. Stává se v mnoha rodinách s nejmenšími dětmi, že rodiče vyžadují od dítěte určitý typ chování, ale sami jej nedodržují. I negativní příklady rodičů mohou se stát pro dítě přitažlivými a začnou jej napodobovat.¹

Dítě jako člen rodiny je formováno především vztahy v rodině, které jsou podmíněny její strukturou. Mezi dítětem, rodiči a sourozenci dítěte se vytvářejí od první chvíle jeho života citové vztahy, v důsledku kterých dítě přijímá určité morální, estetické a jiné hodnoty, osvojuje si dovednosti i vědomosti nezbytné pro život v rodinném kolektivu, dovednosti a vlastnosti potřebné pro aktivní účast v životě. Příklad rodičů a sourozenců, jejich postoje a jednání pomáhají dotvářet ve všech obdobích života dítěte rysy jeho osobnosti.

¹ Helus, Z. Vyznat se v dětech. Praha: SPN, 1984.

V každém věkovém období života dítěte má rodina své specifické úkoly při emocionální a rozumové výchově dětí. Největší význam je rodině prisuzován v době od narození dítěte do jeho vstupu do školy. Rodina může působit při motivaci dětí k učení a při vytváření podmínek k dlouhodobým a systematickým vzdělávacím aktivitám.

Výchovné působení v rodině je umocněno tím, že může vycházet z každodenní praxe života rodiny, dotýká se tak všech jejích stránek. Dítě přijímá zvyky a normy především rodičů a pak dalších dospělých. Plně s nimi sice nemusí souhlasit, ale prakticky a úspěšně je využívá k tomu, aby se přizpůsobilo okolí. Vyhýbá se tím různému posmívání, ponižování, trestání a mnohdy i šikaně. Osvojuje si různé druhy přetvářky, vytváří vlastní fasády a masky a s dobrými výsledky je uplatňuje ve svém sociálním prostředí. Diferencovaně (zpočátku převážně neuvědoměle) je používá i ve vztazích k rodičům, sourozencům, vrstevníkům a k dospělým. Z dítěte se tak vytváří deformovaná osobnost, labilní, stále nespokojená, nepříznivě působící na své okolí a problematická v mezilidských vztazích.

Život v harmonickém rodinném společenství vytváří dobré předpoklady pro pozdější bezkonfliktní adaptaci dítěte v kolektivech školních, pracovních kolektivech a také je mnohdy jedinou přípravou na plnění pozdějších rodičovských funkcí.

Pracovitost, tvořivost, iniciativnost a obětavost patří k důležitým mravním rysům člověka. Všechny tyto vlastnosti se začínají utvářet už v dětství, na dobrých základech se mohou rozvíjet při školním vzdělávání a v různých zájmových činnostech.

Rodina má historicky hlavní odpovědnost za výchovu svých dětí a rodiče jsou nejdůležitějšími vychovateli. Plní-li rodina dobře svou výchovnou funkci, je nenahraditelná jakoukoli jinou institucí.¹ S rodinnou výchovou dětí je spojováno utváření mravních rysů, kterými jsou čestnost, pravdomluvnost, ukázněnost, zásadovost, úcta k lidem, skromnost, statečnost a s nimi souvisejících volních vlastností, jako jsou vytrvalost, sebeovládání, cílevědomost.

¹ Střelec, S.: Kapitoly z teorie a metodiky výchovy. Brno: Paido, 1998.

Literatura o správné rodičovské výchově je velmi rozsáhlá. Pro přehlednost a srovnání poukáží jen na některé styly rodičovské výchovy (velmi navzájem odlišné): Nebezpečí nastává tam, kde se veškerá výchova omezuje na příkazování a zakazování. Taková výchova potlačuje spontaneitu dítěte, jeho přirozený projev, samostatnost, sebevědomí, sebedůvěru a vede k plachosti až k zbabělosti. Může mít za následek i vznik agresivity, bezohlednosti a krutosti.

Všeobecně jsou uznávané tři odlišné styly rodičovské výchovy, které efektivně ovlivňují vývoj dítěte.

Autoritářští rodiče vycházejí z přesvědčení, že poslušnost tvoří základní ctnost dítěte. Očekávají, že dítě udělá, co řeknou, a to bez diskusí. Jestliže se dítě na něco ptá, odpovídají mu: „Protože jsem to tak řekl.“ Rodiče touží a potřebují být v domácnosti prvními.

Proti tomu **liberální (permisivní) rodiče** považují za ctnost svobodné sebevyjádření. Mají sklon vyhýbat se konfrontacím a disciplíně a disponují řadou doporučení pro posílení odpovědnosti a řádu. Dětská přání a potřeby jsou v jejich domě na prvním místě.

Autoritativní rodiče se nacházejí někde uprostřed mezi uvedenými extrémami. Očekávají, že bude dítě akceptovat domácí řád, ale povzbuzují ho, aby vyjádřilo své mínění. Neváhají upustit od požadavků poslušnosti a disciplíny a mají ve zvyku užívat trestů pouze tehdy, když se dítě chová nesmyslně či nerozumně. V těchto domácnostech mají jak rodiče, tak děti vyvážená práva a odpovědnost.

Jestliže po celé dětství a mládí člověka převládá autoritativní výchova, negativní důsledky jsou nenapravitelné. Nejvíce postižená bývá oblast citová a oblasti interpersonálních vztahů.

Důsledky autoritativního výchovného působení ukázaly, že děti autoritativních rodičů mají tendenci být nezávislé, přátelské a kooperativní. Je zajímavé, že děti autoritářských a liberálních rodičů mají tendenci k závislosti, uchylují se pod ochranu dospělých, jsou sobečtější a málo kooperují se skupinou vrstevníků. Protože měly dříve málo svobody, chtějí ji později příliš mnoho. Jako výsledek nedostatečného sociálního učení se dostavuje nepřizpůsobivé chování.

Rodiny a jejich členové nesou zodpovědnost za své vlastní volby a mají svobodu vybrat si spíše to, co je založeno na principech a hodnotách, než na náladách a podmínkách. Vytvářejí a používají své čtyři specificky lidské vlohy – sebeuvědomění, svědomí, představivost a svobodnou vůli – a snaží se postupem zevnitř ven způsobit pozitivní změnu. Podle své volby nejsou oběťmi, nejsou negativně aktivní a nesvalují vinu na druhé. V disfunkční rodině zpravidla absentuje a nerozvíjí se žádná z těchto jedinečných lidských vlastností. Negativní důsledky lze pak spatřit v sociálně patologických projevech dětí a mladistvých, pocházejících z tohoto prostředí.

1.2.1 Kazuistika Aneta 8 let

(Trestní stíhání pro trestný čin pohlavního zneužívání.)

Excerpce z dokumentů soudního znalce v oboru psychologie

Bydlí s matkou a jejím druhem. Matka s přítelem často navštěvovali restaurace, vraceli se pozdě v noci v podnapilém stavu. V té době Anetu měly hlídat sestry. Obě už měly poměr a vodily si své partnery domů. Aneta byla odmalička přítomna jejich milování. Byla zvědavá, jaké to je. Běžně se na to ptala sester a ty jí otevřeně o všem vyprávěly. Také zahlédla nějaké scény v erotických filmech, na které se dívala její sestra s kamarádkou.

Obviněný Jan (21 let) docházel do rodiny za sestrou Lenkou. S Anetou si hrával, povídal, kreslil. Později začal chodit se sestrou Sandrou a do rodiny docházel takřka denně. Sandra o něj ale přestala mít zájem, využívala ho pro hlídání mladší sestry. Ten se k ní choval hezky, věnoval se jí, občas ji vyzvedával u školy. Později začal Anetě kupovat dárky, psát SMS. Marně očekával, že tím znovu vzbudí zájem Sandry.

Matce se takovéto chování nelíbilo, promluvila si s Janem a ten k nim přestal docházet. Zanedlouho potom našla matka deníček Anety, která si do něj poznamenala, že ji Jan osahával a že je do něj zamilovaná. Intimní události do deníčku Aneta velmi podrobně popsala.

Původně při výpovědi uvedla, že Jan ji ke všemu navedl a že takové chování od ní vyžadoval. Dále pak už odmítala vypovídat.

Při rozhovoru s psychologem se často zarážela, odmítala mluvit, byla nervózní, nechtěla v rozhovoru pokračovat a rozplakala se. Když dostala příslib, že se o tomto rozhovoru nedoví matka, uklidnila se.

Sdělila, že v předchozí výpovědi nemluvila pravdu. Janovi nechce ublížit, protože je na ni hodný. Chce říct vše znovu a pravdivě.

Se vším začala sama a první. Do Jana se zamilovala, líbilo se jí, že se jí věnuje a chtěla ho mít pro sebe. Nevěděla, jak si ho zavázat jinak než tak, jak to viděla u sester a matky. Zároveň byla zvědavá, jaké to je a myslela si, že se jí to bude

líbit. Později si začala uvědomovat, že dělá něco špatného a už v tom nechtěla pokračovat. Měla strach o tom mluvit před matkou a proto vše napsala do deníčku. Schválně ho nechala ležet tak, aby ho matka našla.

Matka: zdravá, vyučila se prodavačkou, je zaměstnána jako pokladní. Je rozvedená a žije s druhem.

Otec: vlastního otce nemá uvedeného

Aneta: je zdravá, navštěvovala mateřskou školku, nyní je žačkou 2. třídy základní školy. Zevnějškem působí chlapeckým dojmem – je štíhlá až hubená, má krátce ostříhané vlasy.

Je kritická k vlastní osobě, samostatná, zvyklá se sama rozhodovat. Dle vyšetření trpí pocitem viny za své chování.

Sandra – sestra: má 20 roků, absolvovala zvláštní školu, nyní nepracuje, žije s druhem.

Lenka – sestra: 19 roků, vyšla zvláštní školu, nepracuje. Bydlí s kamarádkou. Do osmnácti let byla léčena a hospitalizována pro lékovou závislost.

Analýza relevantních faktorů případu

Rodina: neúplná.

Rodinné prostředí: jednodušší, ohrožující mravní výchovu. Nižší emoční saturace ze strany matky. Vracela se často se svým přítelem pozdě v noci domů v podnapilém stavu. Aneta byla svědkem i účastníkem života dospělých a vše se dělo v její přítomnosti (včetně sexuálního života matky i obou sester). Její osobě se věnovali velmi málo.

Projekty ve škole: navštěvuje 2. třídu ZS, má průměrný prospěch, dle sdělení matky nemá výukové problémy.

Projekty v sociální oblasti: Dle výsledků psychologického vyšetření nemá závažné nedostatky v citovém prožívání a citových vztazích k okolí. Je zaměřená na vlastní rodinu – matku a obě sestry. Velmi důležitá je pro ni i její kamarádka.

Vlastní rezultat

Je zřejmé, že Anetě chyběl v rodině někdo, kdo by projevoval zájem o její osobu. Tento zájem jí poskytl právě Jan. Motivem jejího chování byla také zvědavost, která byla vyvolána působením rodinného prostředí, kde byla často svědkem sexuálních aktů matky i obou sester.

Je pravděpodobné, že nástup jejího aktivního intimního života bude velmi časný a to zejména vlivem rodinného prostředí. Jaké to může mít důsledky na její pozdější vývoj a život můžeme jen odhadovat.

1.3 Postoje k otázce života v manželství

Pro mnohé je zbytečné uzavírat manželství, dokud se partneři nerozhodnou mít děti. Z takových svazků se rodí méně dětí, což znamená, že často jde primárně o volbu alternativy, která s dětmi příliš nepočítá. Tato skutečnost může být důsledkem nejistoty volného soužití, které není akceptováno jako dostatečně funkční zázemí pro rodinu. Bezdětnost může být signálem, že je tento vztah chápán jako přechodný, tedy méně funkční a limitované partnerství. Narodí-li se do nesezdaného soužití dítě, je jeho pozice spojena s menším pocitem bezpečí, než je tomu u dítěte sezdaných partnerů. Musíme uznat, že tam, kde je jedním z cílů budoucího soužití založení rodiny s dětmi, má v tomto ohledu tradiční rodina stále mnoho předností. Sňatek přestává být institucí znamenající počátek společného života.

Manželský život se naopak stává nestálým nadstandardem. Jeho křehkost ve srovnání s předchozími obdobími je však nutno chápat v jiném smyslu. O rozchodu či rozvodu dnes totiž v první řadě rozhodují sami sociální aktéři tohoto vztahu. Už to není pouze smrt, která dříve jako jediná rozděljuje manželský pár. Současná doba je charakterizována větším ovládnutím vlastního osudu, ať už jde o jednotlivce nebo celé rodiny. Děje se tak ze dvou důvodů. Převládá hodnotový systém vyzdvihující autonomii a snižující hodnotu symbolického dědictví. To se projevuje i v odmítání instituce manželství. Muži i ženy chtějí zůstat sami sebou i ve svém osobním životě.

Postoje mužů

Muži dávající přednost životu v manželství, ve srovnání s muži preferujícími život bez sňatku, vcelku logicky považují za důležitější především ty vlastnosti, jež jsou tradičně s manželstvím spojovány. Tedy vztah k dětem, smysl pro rodinný život, zodpovědnost a poctivost.

Naopak ti, kteří preferují život bez stálé partnerky, více akcentují dobré materiální zajištění a hezký vzhled. Tedy vlastnosti, které jsou z hlediska fungování dlouhodobého vztahu spíše druhořadé. Tito muži zřejmě odmítají roli tradičního „živitele“ rodiny. Svě

finance nehodlají ve větší míře směřovat do manželství nebo dlouhodobějšího partnerství, dávají tedy přednost materiálně zajištěné ženě.

Většina mužů ve věku od 18 do 30 let žije bez stálé partnerky, a to z „psychologických“ důvodů (mají větší potřebu volnosti, nechtějí se vázat či se jakkoli přizpůsobit vážnějšímu vztahu). Manželství a rodičovství považují za omezení osobní svobody, ale k nesezdanému soužití jsou tolerantnější. Věková hranice těch, kteří v nesezdaném soužití žijí, se pohybuje okolo 21 až 26 let, zatímco muži ve věku od 18 do 22 let v tomto soužití nežijí tak často. Stálý partnerský vztah je častější u žen než u mužů.

Postoje žen

Ženy se zdají být více směřovány k trvalejšímu párovému soužití, které jim poskytne větší životní jistotu a citové zakotvení. Na druhé straně vyžadují vyšší míru přizpůsobivosti, tolerance a v jistém smyslu i omezení osobní svobody. Vysvětlení je možné hledat nejen na úrovni obecné genetické výbavy, jejímž působením ženská část populace více tíhne k důrazu na zajištění materiálních i sociálních podmínek výchovy potomků, ale také na potřebu jistoty v citovém a osobním životě. Určitou roli hraje také to, že ženy ve stejném věkovém rozpětí jsou psychicky vyspělejší než muži, což se částečně vyrovnává také tím, že jejich partner je nejčastěji o dva až tři roky starší.

Pro ženu je rodina obecně centrálnější hodnotou. Ženy jsou také nositelem řady tradic. Zcela abstrahovat nelze ani od silnějších společenských tlaků na neprovdanou ženu. U žen se projevuje souvislost mezi obecnými postoji k tradičním životním hodnotám a výběrem vlastností pokládaných u životního partnera za nejdůležitější. Zvláště ženy, které preferují sňatek bez předchozího společenského života „na zkoušku“, nejvíce zdůrazňují partnerovu schopnost „žít rodinný život“.

Na druhé straně existuje specifická skupina mladých svobodných žen, které dávají přednost životu se stálým partnerem, avšak bez uzavření manželství. Tyto ženy kladou větší důraz na materiální soběstačnost, rozhodnost, ctizádostivost partnera, jeho poutavý vzhled. Jsou to tedy vlastnosti reflektující samostatnost a fyzickou přitažlivost na úkor smyslu pro tradiční rodinné hodnoty.

1.4 Neúplné rodiny a rozvody manželství

V posledních desetiletích se setkáváme s dramatickými změnami rodiny a i samotné rodičovství nabývá v rámci domácností různých změn. Počet neúplných rodin stále vzrůstá a v současné době tvoří asi čtvrtinu všech domácností a 90 % ze všech neúplných rodin je tvořeno ženou žijící společně s dětmi.

Významný počet domácností, v jejichž čele stojí žena, je způsoben jednak rozhodnutím být svobodou matkou bez stálého partnera, jednak rozvodem nebo ovdověním. Důležitým faktorem pro rozhodnutí je ekonomická situace a sociálně-kulturní prostředí. Neúplné rodiny existovaly v průběhu celé historie. Postupem času docházelo k proměnám ve způsobu a příčinách jejich vzniku. Dnes v rámci neúplných rodin převažují domácnosti rozvedených, odděleně žijících vdaných a ženatých a také domácnosti svobodných matek, které však (na rozdíl od minulosti) své mateřství vědomě plánovaly.

Vysoká úroveň rozvodovosti vede k neustále vyššímu počtu dětí, které si do svého života odnášejí zkušenost s rozvodem svých rodičů. Od počátku osmdesátých let tak každoročně přicházelo o soužití s oběma rodiči více než 30 tisíc nezletilých dětí. V devadesátých letech minulého století se zastoupení rozvodů manželů s nezletilými dětmi mírně snižovalo a naopak rostl podíl rozvodů bezdětných manželství. Přesto rozvody manželů s dětmi tvořily v roce 2008 více než 58 % z celkového počtu rozvodů. Od jednoho z rodičů bylo v tomto roce odloučeno dalších více než 18,2 tisíc dětí.

Celkově přišlo mezi lety 1990-2000 rozvodem o denní kontakt s jedním s rodičů (většinou s otcem) přes 340 tisíc dětí, což představuje téměř čtvrtinu z 1,4 milionu dětí narozených matkám vdaným v období let 1980-1990 .

K problematice rodiny uvedu několik ilustrativních údajů za uplynulý rok:

- Mimo manželství se v roce 2008 narodilo 43,5 tisíce dětí a podíl dětí narozených nevdaným ženám se zvýšil na 36,3 %.

- **Manželství** do svého zániku rozvodem v loňském roce trvalo průměrně 12,3 roku, tedy stejně jako v roce 2007. Téměř jedna pětina manželství je však ukončena do 5 let od uzavření sňatku, další pětina v rozmezí od pěti do deseti let od sňatku.
- **Průměrný věk** všech rodiček vzrostl na 29,3 roku, průměrný věk otce při narození dítěte v roce 2008 činil 33,0 roků.

Vznik neúplných rodin přináší s sebou otázky vlivu této nové situace na děti, které v rodině žijí. V rodinách tohoto typu se setkáváme s větším množstvím problémů (mezi něž patří zhoršení ekonomické a sociální situace rodiny) a řada z nich se bezprostředně dotýká dětí. (V ČR je v současné době až 400 tisíc dětí odkázáno na pobírání „výživného“ od převážně nepečujících rodičů; velká část z těchto dětí je nedostává, případně nedostává v plné výši. Vymahatelnost výživného je velmi problematická.)

V naprosté většině případů je neúplná rodina tvořena pouze matkou s dětmi, chybí zde socializační vliv otce. Tato situace je navíc posílena faktem značné feminizace výchovného procesu, kdy je dítě od útlého dětství obklopeno převážně ženami, a to i v předškolních a školních zařízeních.

Celkový emočně sociální vývoj takového dítěte se tak začíná odlišovat od vývoje dětí vyrůstajících v úplných rodinách.¹ (Navíc vzhledem k tomu, že se v těchto rodinách setkáváme převážně s rozvedenými rodiči, je druhý rodič většinou naživu, a to činí situaci neúplné rodiny komplikovanější než v minulosti.)

Téměř polovina mladých manželství se do deseti let od svého vzniku rozvádí a šance dětí vyrůstat v úplné rodině se neustále snižuje. Zvlášť alarmujícím s ohledem na děti je to, že rodinné rozvraty je zasahují v obdobích, kdy jsou zcela a všestranně závislé na rodičích. Všechny děti v těchto obdobích potřebují bezpečí, jistotu, podnětnost a stabilitu rodinných vztahů. Na otázku „Proč se tak významný počet mladých manželství dostává do krizí a rozpadá?“ se snažila hledat odpověď Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V rámci dlouhodobého výzkumného

¹ Pavlík, Z. Neúplné rodinné domácnosti. In: Pavlík, Z. (Ed.). Sňatečnost a rodina. Praha. Academia.

záměru MLADĚRO (Plaňava a kol. 2004) ve spolupráci s 33 manželskými a rodinnými poradci bylo analyzováno 196 případových studií manželských párů do deseti let od sňatku, jež se rozhodly vyhledat pomoc odborníků.

Tým výzkumníků (Masarykovy univerzity) a manželských poradců shrnul v závěru své práce příčiny vzniku dysfunkce¹ mladých manželství do šesti okruhů (bez nároku na pořadí) takto:

- Nerealistická očekávání od manželství, nepřipravenost k rodičovství, nedostatečná adaptace na narození dítěte.
- Vlivy z rodin rodičů, především oběma partnery zvnitřněné a přitom neslučitelné rolové vzory, nedostatečná separace od rodičů a s tím spojené přímé intervence do soužití mladých manželů.
- Osobnostní zvláštnosti až abnormality jednoho či obou manželů.
- Mimomanželský vztah jednoho z partnerů.
- Problematická komunikace.
- Neslučitelnost hodnotových orientací a preferencí.

Význam citového klimatu rodinného prostředí hodnotí (již v roce 1971) Antonín Vaněk² takto:

„Emoční atmosféra rodiny prostupuje všechno dění v rodině a dítě je do sebe nasává. Proto je emoční situace každé rodiny základním povahovým činitelem zejména ve fázi středního dětství, tj. mezi 3.-7. rokem, kdy se kladou základní tvary příští povahy. Všechna pozdější formování už jenom poopravují základní vyladění, a to i v době puberty. Lidé, kteří měli v tomto věku jasné, laskavostí prohráté dětství, vyrůstají v osobnosti citově kultivované, společensky kladné a tvořivé. Jedinci, kteří v této fázi prošli atmosférou disharmonií, byli opakovaně zraňováni, zůstávají tímto poznamenáni na celý život.“

Dětství je dobou, v níž se odehrávají zásadní změny ve vývoji jedince, přičemž nejintenzivnější růst a vývoj probíhá v době předškolní. Délka dětství se pod vlivem individuálních i společenských podmínek liší a mění, je ovlivňována specifickými

¹ Narušená, vadná funkce rodiny.

² Vaněk, A. Příznaky krize manželské rodiny. Praha: SPIL 1971.

potřebami i subjektivním prožíváním. Nesporné však zůstává, že v tomto období potřebuje dítě pomoc a podporu dospělého.

Z hlediska výchovy se jednotlivé části a etapy života dítěte a dětství liší. Prokázaný však je význam počáteční etapy v celku lidského života, protože právě v tomto období se zakládají a rozvíjejí elementární a východiskové kvality jedince. Opakovaně bylo konstatováno, že dítě se za první čtyři roky svého vývoje naučí víc než za kterékoli další čtyřletí, včetně období, které lze považovat za dobu nejintenzivnějšího učení ve studiu vysokoškolském.¹

Každé rodinné prostředí má svou celkovou atmosféru, je nějak citově zbarveno. To platí zejména o vztazích mezi rodiči a dětmi a mezi sourozenci navzájem. Děti nezbytně potřebují naši pozornost, ohleduplnost, pochopení a lásku.

¹ Smrčka, F. ABC rodinné výchovy. Praha: SPN, 1983

2 Sociální prostředí rodiny

2.1 Nedostatek emoční výchovy a socializace

Rodina se podílí na utváření vztahu k lidem, žijícím v jejím okolí a ke společnosti vůbec. Dítě se postupně seznamuje prostřednictvím svých rodičů s názory a postoji k ekonomickým, politickým, ekologickým, filozofickým a dalším otázkám života společnosti. Rodina patří také k důležitým činitelům při vytváření vztahu k práci a při volbě povolání dítěte. Má také možnosti při zdravotní, tělesné a sportovní výchově dětí vytvářet podmínky pro jejich aktivity mimo rodinu.

Nefungující rodiny nemají zpravidla zaveden žádný časový režim, stravovací a hygienické návyky a dítě chaotický řád přejímá jako samozřejmost a „normálnost“ do dalšího života i do své budoucí rodiny.

Rodiče a společnost (především stát svou legislativní a rodinnou politikou) dlouhodobě usilují **vytvořit podmínky pro šťastné dětství**. Model šťastného dětství by měl mít všechno vyřešené tak, aby do dalšího období nepřecházely nedořešené problémy, trpkost, pocity křivdy a nespravedlnosti, komplexy a nejistoty. Poskytuje prostředí pro harmonický vývoj dítěte, který dodává sílu k odpovědnému zvládnutí pozdějších úkolů a situací.

Odborná literatura přibližně shodně zdůrazňuje následující **znaky optimálního rodinného prostředí**:

- **Vnitřní stabilita rodiny** (zdravé, vyrovnané a stále emotivní vztahy mezi jednotlivými členy, zejména mezi rodiči; pocit bezpečí v rodinném kruhu před ohrožováním zvenku; vnitřní pohoda a shoda; společné prožívání radostí a neúspěchů a vzájemné pomáhání).
- **Nenarušená a přirozená struktura** (v životě rodiny se uplatňuje působení mateřské a sourozenecké, každé z nich má svou specifickou výchovnou povahu a roli).

- **Kulturní atmosféra** (kvalita a úroveň výchovných stimulací v základních složkách osobnosti, tj. ve složce vzdělanosti, v kultivaci citových projevů a v druhu a obsahu mechanismů, jevících se jako soubor různých návyků a dovedností, užívaných v každodenním životě).
- **Civilizační standard**

Otázky vztahů mezi členy rodiny mnohdy narušuje obecný zvyk „prosazovat své“. V zaměstnání upřednostňované, jinak racionální rozhodování, může mít doma velmi nežádoucí účinky. V rodině, kde je důležité porozumění a emocionální sepětí, toto úsilí může být chápáno jako projev sobectví a necitlivosti k nejbližšímu okolí. Kdo se doma chová stejně jako v práci, může se v očích blízkých stát „slonem v porcelánu“. Pokud se jako „slon“ chovají dva, může být doma rozbito pomyslného „porcelánu“ více. Členy rodiny, včetně dětí, to staví do nelehké situace. Požaduje to od nich tolerovat a snášet zvyklosti světa práce. Některé z nich bývají těžko slučitelné s očekáváními rodinného života i vývojovým stadiem dětí.

Zaměstnaný rodič stojí před úkolem hledat způsob, jak očekávání pracovního života začlenit do představ o rodinném soužití nebo jak je do rodinného života nevpustit. Cílem by mělo být řešení, které by nenarušilo vzájemné porozumění členů rodiny a jejího ovzduší.

V domácnosti, kde jsou zaměstnáni oba rodiče (v „dvoupříjmové domácnosti“) nemusí být jasné, který z členů rodiny je nositelem rodinných hodnot. Pokud se na trhu práce pohybuje pouze muž, je možné očekávat, že hodnoty rodinného soužití bude zastávat a obhajovat žena. Bude tlumit sklon muže chovat se doma stejně jako v práci.

Ekonomicky aktivní ženy se mohou, stejně jako muži, chovat ke členům rodiny jako ke spolupracovníkům nebo nadřízeným a hodnotit chování svých blízkých podle kritérií, která jsou zvyklé uplatňovat v zaměstnání.

Optimální řešení těchto situací není jednoduché. Velmi záleží na tom, jak si v dané rodině představují soužití, jaké uznávají hodnoty a jaký vzor (model) chtějí použít při emocionální výchově svých dětí.

2.2 Alkohol v rodině a dítě

Nadměrné a pravidelné společné užívání alkoholu v rodině přispívá k nežádoucímu narušování přirozených **mezigeneračních i mezosobních hranic**. To vlastně představuje zmatení hranic mezi jednotlivými členy rodiny i mezi generacemi. Případná naprostá identifikace s problémovým dítětem a nedostatek vlastních cílů a jiných hodnot činí rodiče (převážně matku) snadno manipulovatelné a vydíratelné. Týká se to matek, které vychovávají problémové dítě samy. V rodině, kde se na výchově podílejí oba rodiče, se matka někdy dostává do koalice s problémovým dítětem, zatímco otec stojí mimo nebo je matkou i dítětem odsuzován či ignorován. Pokud se vyskytuje problém s alkoholem také u rodičů, je podstatné, aby jej problémový rodič překonal, začal plnit své přirozené role a pomohl tak obnovit potřebnou mezigenerační hranici. Dítě pak ztrácí prostor pro nežádoucí napodobování rodičů i případný prostor k vydírání.

Závažným projevem nežádoucího chování je požívání alkoholu mladistvých a mnohdy už i dětí. Dospívající jedinec, který požívá alkohol, začíná postupně odmítat hodnoty a normy rodičů. Následně usiluje o „osamostatňování“, které by později mělo vyústit v odchod z rodiny a bydlení s některým z vrstevníků. Tento jev zdánlivého osamostatňování popsal jako **pseudoindividuaci**¹ americký psychoterapeut J. Haley.²

V převážné většině případů je ale dospívající jedinec méně schopen nezávislé existence, selhává ve svých životních rolích, fakticky (zejména po materiální stránce) se prohlubuje jeho závislost na rodině. Haley doporučuje, pokud je to možné, včlenit dítě zpět do rodiny za podmínek většího dohledu a určitých omezení, často větších než by odpovídalo věku dítěte.

K tomu je zapotřebí soustředěné úsilí rodiny a nejbližšího okolí. To však může vyžadovat častou odbornou pomoc dítěti i rodičům.

¹ Individuace představuje dlouhodobý proces, ve kterém se z člověka stává nezávislé individuum (jedinec)

² Haley Jay, pionýr rodinné psychoterapie.

Odborná literatura uvádí několik typických problémových situací, ze kterých vybírám:

- Triangulace

Alkohol zneužívající dospívající může např. při kontaktu s prarodiči negativně hovořit o svém otci a při kontaktu s otcem naopak přezíravě odsuzovat prarodiče atd. Triangulace bývá velmi častá a nejlepší obranou proti ní je, když se dospělí v okolí dítěte dokáží domluvit a komunikují spolu přímo, ne prostřednictvím dítěte.

- Pseudoindividuace

Pseudoindividuace neboli zdánlivé osamostatňování se popsal americký psychoterapeut J. Haley. Dítě nebo dospívající, který požívá alkohol, odmítá často hodnoty a normy rodičů i jejich názory. Zároveň je ale dospívající stále méně schopen nezávislé existence a selhává ve svých životních rolích. Tím se fakticky prohlubuje jeho závislost na rodině. Vhodnější proto bývá včlenit dítě zpět do rodiny za podmínek většího dohledu a určitých omezení, často větších, než by odpovídalo věku dítěte. To může vyžadovat určitý tlak ze strany rodiny a okolí, rodiče např. mohou pohrozit podáním trestního oznámení za krádež v domácnosti nebo zmínit možnost ústavní výchovy. Až takové včlenění dítěte zpět do rodiny vytváří předpoklady k pozdějšímu skutečnému osamostatnění. To může vyžadovat čas i odbornou pomoc dítěti i rodičům. S rodiči může být v určitém stadiu vhodné pracovat odděleně od dítěte a umožnit jim řešit nahromaděné vlastní problémy¹.

¹ Nešpor, K. Rodiče dětí zneužívajících návykové látky v ordinaci lékaře. In: Praktický lékař, 2001, č.11, s. 657-660.

2.2.1 Kazuistika Martina 13 let

(OSPOD¹ oznámil policii podezření na trestný čin pokusu o sexuální zneužití nezletilé.)

Excerpce z dokumentů soudního znalce v oboru psychologie

Žije s matkou v jednopokojovém bytě. Oba rodiče požívali ve velké míře alkohol. Martina byla odmalička svědkem jejich hádek a roztržek v opilosti. Nyní je manželství rodičů rozvedeno. Matka se po rozvodu omezila na pití jen v pátek a v sobotu. Se svým nynějším přítelem navštěvují různé restaurace. Ten k nim dochází denně, ale přespává jen tehdy, když jede dcera navštívit svého otce. Matka soustředila svou pozornost na současného partnera a dceři se přestala věnovat i přes to, že se u ní objevily značné výchovné potíže. Začala lhát, podvádět, provokovat okolí, krást. Matka vše řeší tím, že jí nechává úplnou volnost a neodmítne ji koupit vše, o co si řekne. Vlastní peníze si však v bytě musí schovávat.

Martina svůj volný čas tráví především v partě, se kterou chodí hlavně kouřit. Ráda pije alkohol hlavně tak, aby jí nikdo neviděl. Je po něm hodně agresivní a to jí způsobuje problémy. V partě si svým chováním vynucuje sexuální pozornost, ale je odmítána. Na ulici pokřikuje sprostě na kolemjdoucí nebo někoho uhodí a pak se ihned omluví. Několikrát ji z diskotéky přivezla policie, protože se tam poprala. Jindy zase žebřá a za získané peníze si opatří alkohol nebo cigarety.

Více než rok si přilepšuje drobnými krádežemi v obchodních domech. Protože byla přistižena, řešila tyto přestupky několikrát i policie.

Martina byla na dva měsíce umístěna do střediska výchovné péče (SVP²) pro děti a mládež, kde měla odbornou péči. Za tři týdny po návratu zase začala s partou chodit krást a žebřat.

¹ Orgán sociálně právní ochrany dětí.

² Středisko výchovné péče je určeno dětem a mládeži s výchovnými problémy, s výukovými problémy, dětem a mládeži experimentujícími s drogou, rodičům i všem, kteří přicházejí do styku s výchovnými problémy u dětí a mládeže.

Doma přespává málo, většinou je u některé kamarádky což jí matka toleruje. S kamarádkou pořádají večírky, kde Martina sexuálně obtěžuje jak chlapce, tak i děvčata. V partě už toto její chování znají a dávají si na ni pozor. (Nikdo o ní po sexuální stránce nemá zájem).

Martina se svěřila sociální pracovníci s tím, že k ní přišli nějací kamarádi, opili ji a žádali po ní orální sex. Další den přišli znovu a vše se opakovalo. Na základě její stížnosti podal OSPOD oznámení na polici.

Při vyšetřování vyšlo najevo, že si pro svou opilost nezletilá skoro nic nepamatuje a vše má jen z doslechu. Svědkové vypověděli, že si Martina sexuálním chováním vynucovala pozornost, ale nikdo si jí nevšímal.

Matka: je administrativní pracovnící se stálou pracovní dobou. Má přítele, který k nim denně dochází. Dceru zabezpečuje především po materiální stránce. Věnuje se hlavně sobě a svému příteli. S dcerou se vidí málo, protože ta tráví čas s partou a noci tráví mimo domov.

Otec: je vyučen zedníkem, žije s přítelkyní. S dcerou se vidí jednou za 14 dní.

Martina: Navštěvuje 8. třídu dyslektickou, má špatný prospěch. Na vyučování se nepřipravuje. V chování má velké problémy – lže, krade, žebrá. Denně vykouří až 20 cigaret. Chodí s partou, přespává u kamarádek. Dochází na psychiatrii.

Dle psychologického vyšetření má nedostatečně korigovanou emotivitu, problémy v sebeovládání. Je nestálá, těkavá, neklidná. Má sklon k exhibicionismu.

Analýza relevantních faktorů případu

Rodina: neúplná.

Rodinné prostředí: nepodnětné, volné vedení.

Projevy ve škole: školní výsledky jsou velmi slabé. Není motivovaná k duševní námaze a systematické práci. Úkoly řeší povrchně, rychle a bez zájmu.. Na vyučování se nepřipravuje, vše opisuje od spolužáků až ve třídě. Autority nerespektuje.

Školní docházka je zatím bez větších absencí.

Projevy v sociální oblasti: Dle výsledků vyšetření má problémy v sociálních vazbách. Nemá smysl pro realitu, vymýšlí si, lže. Má silný sklon k exhibicionismu, je velmi egocentrická. Problémový je rovněž její vztah ke společenským normám.

Uznávané hodnoty: Dle psychologického posouzení je na nejvyšším stupni hodnotového žebříčku její vlastní osoba. Následuje sexualita (kluci – sex – peníze). Velmi důležitou hodnotou je pro ni alkohol.

Vztah k vlastním rodičům odsunula až na poslední místo za uvedené hodnoty.

Vymyšlení si a lhaní neposuzuje jako negativní jednání.

Vlastní rezultat

Citově chladnější, nepodnětné rodinné prostředí mohlo být jednou z příčin, proč nezletilá vyhledávala a později trávila všechen volný čas v závadové partě.

Martině patrně chybělo pevnější vedení se stálými pravidly a vzory chování. Rovněž mohla postrádat pocit sounáležitosti s matkou. Je možné, že se nesmířila s tím, že matka žije s novým partnerem a proto vyhledávala společnost, která by jí akceptovala.

Vzhledem k uznávaným hodnotám je patrné, že k domovu není příliš vázána.

Motivem výpovědi proti podezřelým byla pravděpodobně odplata za skutečnost, že byla opět odmítnuta a stala se předmětem řeči okolí.

Sociálně patologické jevy:

zneužívání alkoholu, krádeže, žebrání, lhaní.

2.3 Zanedbávání, týrání a emoční zneužívání dětí

Týrání dětí se v odborné literatuře označuje jako jejich nepřiměřené fyzické trestání¹ a **zanedbáváním**² je označována rodičovská nevěšímavost vůči podstatným potřebám dítěte.

Tělesné trestání může mít dvě základní formy. Aktivní tělesné týrání a pasivní fyzické týrání. Mohou existovat i případy kombinovaného, aktivního i pasivního týrání.

Aktivní tělesné týrání zahrnuje všechny akty násilí na dítěti, při kterých dochází k tělesnému zranění dítěte, jeho trvalému poškození nebo dokonce k jeho usmrcení. K této formě se také řadí pravidelné tělesné trestání dítěte („výprask“) užívané jako převažující výchovný prostředek. Při aktivním tělesném týrání dochází ke zraněním, poškození orgánů či jejich funkce. Tato poranění mohou být jak na první pohled zřejmá (otevřená) nebo skrytá (zavřená).

Pasivní formy tělesného týrání představují nedostatečné uspokojení nejdůležitějších potřeb dětí v návaznosti na jeho potřeby psychické a sociální. Jde o úmyslné, ale také neúmyslné nepečování o dítě, jedná se také o opomenutí v péči o dítě či nepochopení rodičovské role. Takto týrané dítě se vyznačuje nedostatečným rozvojem v mnoha oblastech, nejzávažnějším důsledkem je zpusnutí dítěte, v krajním případě pak jeho smrt.

¹ Tělesné týrání je definováno jako tělesné ublížení dítěti anebo nezabránění ublížení či utrpení dítěte, včetně úmyslného otrávení nebo udušení dítěte, a tam, kde je určitá znalost či důvodné podezření, že zranění bylo způsobeno anebo že mu vědomě nebylo zabráněno (definice podle Zdravotní komise Rady Evropy z roku 1992).

² Všeobecné zanedbávání se týká odpovídajícího oblečení, jídla, lékařské pomoci, kontaktu s vrstevníky a jinými lidmi. Také sem patří nedostatečná ochrana před nebezpečím úrazu a sociálně patologickými jevy jako je alkoholismus, kriminalita a toxikomanie.

Těžké zanedbávání se vyznačuje situacemi, které bezprostředně ohrožují zdraví či život dítěte. Jde o děti jenž trpí dlouhodobě hladem, žízní, zimou, žijící nedobrovolně izolovaně od lidské společnosti, ale také např. i ty jenž žijí ve společnosti zvířat.

Častěji jsou týrány nebo opomíjeni děti psychomotoricky opožděné, temperamentově nestabilní, nemocné, postižené vrozenými vadami, neobratné, méně intelektuálně nadané či postižené jinými handicapy.

Zanedbávání se vyznačuje nedostatkem péče, což způsobuje vážnou újmu na vývoji dítěte anebo dítě ohrožuje.

Zanedbávání má několik základních forem:

- **Tělesné zanedbávání** - neposkytování přiměřené výživy, oblečení přístřeší, zdravotní péče a ochrany před ohrožením.
- **Citové zanedbávání** - neuspokojování citových potřeb dítěte, a to pokud se týče náklonnosti i pocitu dítěte, že někam patří.
- **Zanedbávání výchovy a vzdělání.**
- **Zanedbávání v oblasti zdravotní péče.**

Rozšiřují se i „zvláštní formy“ týrání a zanedbávání dětí:

Systémové týraní se vyznačuje druhotným ubližováním dítěti. To znamená, že dítěti, které je týrané dále ubližuje ten, u koho dítě hledá pomoc. Děje se tak v rodinách, kde dítě marně hledá pomoc. (Systémové týraní dětí se může objevit i mimo rodinu, např. na školách, formou přetěžování dětí.)

Organizované zneužívání dětí a sexuální turismus je novodobou velmi dobře propracovanou formou sexuálního zneužívání, které již přesahuje hranice města, země či kontinentu. Jde o každé sexuální zneužití, které bylo způsobeno více než jednou osobou. Zahrnuje dětskou prostituci, dětskou pornografii, sexuální turistiku a související obchodní aktivity, ve kterých je dítě bráno jako zboží.

Zvláštní formu týrání dítěte představuje tzv. „**Münchhausenův syndrom v zastoupení** (by proxy)¹. Spočívá ve zveličování a neobjektivnosti onemocnění či postižení a jeho opakovaných vyšetření a léčení v míře, která neodpovídá objektivní skutečnosti. Rodiče systematicky hledají jakékoliv příznaky nebo náznaky nemoci, aby mohli zahájit léčbu, která nemusí být nutná v takovém rozsahu, ve kterém je prováděna. (Toto může vést až do extrémní situace, kdy rodič falšuje vzorky moči a krve, následně začne poškozovat zdraví dítěte, což může způsobit až smrt. Důvodem takového chování může být především peněžitý zisk ze sociálních dávek a příspěvků.)

V posledních letech se objevuje **fenomén „emočního zneužívání dětí“** (zejména v západoevropské literatuře posléze i v zákonodárství).

Emoční zneužívání je definováno jako trvale nepřátelský postoj rodiče k dítěti, nebo naprosto emoční chlad, nebo využívání dítěte výhradně k plnění citových potřeb dospělého. Emoční zneužívání dítěte nebere v úvahu potřeby dítěte. Je snaha definovat potřeby dítěte, které mají být chráněny. Vedle obecně známých fyzických potřeb stanovuje jako základní potřebu rozvoj duševních schopností a potřebu lásky.

Stanovení kritérií emočního zneužívání dětí a rozsahu potřebné lásky je velmi obtížné. Přesto moderní stát usiluje proniknout i do oblastí, které byly doposud výhradně soukromou rodičovskou záležitostí a upravovanou jen některými etickými normami. Děti hodnotí chování svých rodičů podle svých individuálních představ odvozených z „rodinných norem“ a chování jednotlivců a skupin ve svém okolí.

Zvláštním a mimořádně závažným případem zneužívání dětí v rodině je **sexuální zneužívání**. Pokud se jejich pohlavního zneužívání dopouštějí členové rodiny, činí to nejčastěji vzdálenější mužští příbuzní - nikoli vlastní otcové, ale strýcové, dědové, případně nevlastní otcové. Otcové zneužívající sexuálně své dcery jsou obvykle intelektově podprůměrní, psychiatry bývají hodnoceni jako psychopati nebo anomální osobnosti. Mnozí z nich jsou alkoholicí, někteří užívají i jiné drogy. Sexuálního zneužívání dcer se dopouštějí často pod vlivem alkoholu.

¹ autor, zdroj: <http://www.tyrane-deti.cz>.

Dívky sexuálně zneužívané otci dávají k sexuálnímu chování otců někdy samy podnět. Jsou popsány i případy, kdy zneužívané dítě svého rodiče finančně vydírá pod pohrůzkou, že zveřejní, co se v rodině děje.

V posledních letech se množí případy prokázaných **incestních poměrů mezi matkou a synem**. V těchto rodinách jsou matky citově neuspokojené, dosti často rozvedené, netroufající si navázat vztah k novému muži. (V Německu se například v současnosti udává, že čtvrtinu všech spáchaných incestů mají na svědomí matky.) Alkohol a drogy, jako usnadňující podmínky sexuálního zneužívání dětí, nehrají u matek takovou roli jako u otců. Rovněž osobnosti matek nebývají charakterizovány jako těžce abnormální.

Sexuální chování se někdy vyvine z běžných mateřských něžností. I v těchto případech může hrát dítě aktivní úlohu. Už dříve byly popsány případy incestů mezi matkou a dospívajícím schizofrenním synem. Synova sexualita je díky duševní poruše odbrzděna a matka synově potřebě vyhoví v představě, že se jí tak podaří normalizovat jeho chování.

Změny v chování týraných dětí se projevují v mnoha formách, ze kterých lze uvést následující:

- nezájem o dění kolem,
- zvýšená opatrnost v kontaktu s dospělými,
- úzkost a vyděšené reakce,
- vyhýbání se školním a mimoškolním aktivitám,
- agresivní napadání a šikanování vrstevníků,
- zvýšená citová dráždivost a agresivní projevy na sebemenší podněty
- potíže se soustředěním a zhoršení prospěchu ve škole,
- váhání s odchodem domů po vyučování,
- neomluvené absence ve škole,
- odmítání jídla nebo přejídání se,
- sebepoškozování,
- útěky z domova

Týrané děti jsou ustrašenější či agresivnější než jejich vrstevníci, ale stále s nimi mohou držet krok ve vývoji rozumových schopností.

Zanedbávané dítě, které pro rodiče jakoby neexistuje, je v situaci horší. Jde-li o úplně malé dítě, nemá dost příležitosti k tomu, aby se učilo základním civilizačním dovednostem. Nemá dost podnětů k tomu, aby mohlo rozvíjet svůj intelekt. Komunikuje-li s ním rodič málo, dítě se opožďuje ve vývoji řeči. Zanedbávané děti jsou taky hůře živeny, rodiče nereagují na zřetelné signály nouze nebo deprivace svých dětí. Zanedbávané děti mají nedostatečný soucit s bližními, necítí vinu při přestupku proti obecným zásadám morálky. Na neúspěch či frustraci reagují většinou agresivně.

Rodiny zanedbávající a týrající děti mají přesto společné rysy: jsou to necitlivost k potřebám dítěte, špatně ovládají svoje agresivní impulsy, snadno upadají do afektů. Časté tresty zmnožují nežádoucí chování dětí.

Psychologické charakteristiky rodičů uvádějí jako převládající osobnostní rys agresivitu, rigidní nutkavost nebo pasivní závislost a nezralost. I v populaci se u těchto rodičů vyskytují tělesné handicapy, snížená inteligence, duševní nemoci, trestná činnost, psychopatie i silná nespokojenost s vlastním životem.

Rodinná interakce je charakterizována jako celkově nepřátelská, převládá v ní kritika, odmítání, trestání, a to i mezi těmi členy rodiny, kteří jsou dospělí, resp. nepatří mezi týrané (zanedbávané) děti. Požadavky, které na sebe lidé v těchto rodinách kladou, jsou vysoké, nereálné a nekonzistentní, očekávání bývají nepochopitelně měněna. Rodiče bývají častěji nezaměstnaní; pokud jsou zaměstnaní, vyjadřují často se svým zaměstnáním nespokojenost, tu si přinášejí domů a ventilují ji v rodině.

Existují důkazy pro hypotézu, že týrání, resp. zneužívání dítěte je předáváno z jedné generace rodičů na další. Rodiče týrající, případně zneužívající své děti vycházejí z atmosféry své orientační rodiny.

Většina sexuálně zneužívaných dětí má v dospělosti potíže s navazováním vztahů k opačnému pohlaví. Dítě obtížněji dospívá, může se i paradoxně fixovat na rodiče, který ho sexuálně zneužívá (zvláště syn na matku).

Mnoho zneužívaných dívek se stává prostitutkami. Sexualita se jím stala převažujícím prostředkem komunikace, jsou zvyklé na to, že projev přízně následuje za projevem sexuálního zájmu. Přitom k samotnému sexu mají postoj chladný, instrumentální.

Mnoho sexuálně zneužívaných chlapců propadá v dospělosti drogám a alkoholu, mnoho jich žije bez trvalého partnerského vztahu. Někteří z nich mají neskrývaně nepřátelský postoj k opačnému pohlaví. Psychické zpracování sexuálního zneužívání se považuje za větší problém než samotné trauma tělesné.

2.3.1 Kazuistika Zuzana 16 let

(Obvinila na polici známého své matky Ladislava, že jí sexuálně obtěžuje)

Excerpce z dokumentů soudního znalce v oboru psychologie

Vyrostla v problémové, neúplné rodině, kde se matka živí prostitucí, odjíždí každý druhý týden do podniků v Rakousku. Děti ponechává až týden doma samotné. Starší sestra Veronika byla v dětství pohlavně zneužívána přítelem matky, nyní je svobodná matka a s rodinou nežije. O bratra posuzované, Jana, matka nejevila zájem a ten byl umístěn do DD. Tříletou dceru Sáru matka ponechává občas v péči různých osob. Často se s dětmi stěhuje po podnájmech a na děti nemá čas. V rodině se vystřídalo více partnerů matky. Občas bývala Zuzana svědkem intimního života matky, včetně její opilosti i opilostí jejich partnerů.

Když matka neměla peníze, půjčovala si od obviněného Ladislava a dceru Zuzanu brávala s sebou.

Později začal Ladislav docházet k nim za matkou a měl údajně osahávat i Zuzanu. Když se bránila, nutil ji násilím. Křičet nechtěla, aby nevzbudila malou sestru Sáru, která ležela vedle ní. S matkou se o tom bála mluvit. Obrátila se proto na sociální pracovníci a psychologa. Po domluvě podali trestní oznámení na sexuální obtěžování.

Matka: zdravá, vyučená kuchařka, nyní je v domácnosti, živí se prostitucí.

Je přesvědčená, že oznámení Zuzany není pravdivé, vše bagatelizuje.

Otec: alkoholik, byl v léčení. Zuzana ho nezná.

Zuzana: absolvent zvláštní školy, nyní v učebním oboru. Otce nezná, s matkou si nerozumí, proto utekla z domova ke své tetě a poté byla umístěna do DD. Dle psychologického vyšetření je citově deprivovaná, nedůvěřivá, má snížené sebevědomí. Těžce nese zklamání, zavrhuje až nenávidí osobu, která ji zklamala. Vystupování má slušné, vstřícné.

Analýza relevantních faktorů případu

Rodina - problémová, neúplná.

Rodinné prostředí – citově chladné, nepodnětné, nedostatečný zájem o dceru.

Projevy ve škole: několik absencí, výchovné problémy neměla.

Projevy v sociální oblasti: uzavírá se, má nedostatečné sebevědomí, odtahuje se od vrstevníků, je citově deprivovaná. Má silnou **potřebu** pozornosti a projevů citu. K osobě, která ji projevívá pozitivní city si vytváří až závislý vztah. (nyní silný vztah k sociální pracovníci). Je nespokojená v základní rodině. Podstatnou **hodnotou** je stabilní zázemí.

Vlastní zjištění

V důsledku působení citově chladného, nepodnětného prostředí je Zuzana citově deprivovaná a má problémy přizpůsobit se okolí. Hledá prostředí, které ji poskytne pocit bezpečí, stálosti a citu. Potřebuje zázemí, které ji bude akceptovat.

Sociálně patologické jevy:

absence ve škole, útoky z domova.

2.4 Pohled do romské rodiny

Romská rodina patří mezi typy rodin v rámci etnických menšin v České republice, které jsou výrazně ohroženy sociálním vyloučením. Její podoba se odlišuje od ostatních rodin některými demografickými a sociálními specifiky¹:

- vysoká porodnost (vysoký počet dětské populace),
- relativně vyšší úmrtnost (nízký počet seniorské populace),
- vysoký počet sociálně-patologických jevů, včetně kriminality mladistvých,
- nižší kvalita životního stylu, ohrožující zdraví jednotlivců,
- nízká úroveň vzdělání a vysoká nezaměstnanost,
- závislost většiny romských rodin na systému sociálního zabezpečení,
- časté a nutné umístování dětí do ústavní péče (z důvodů špatné péče nebo nezájmu rodičů a ostatních příbuzných).

Tradiční romská rodina je převážně patriarchální. Rodiče si více přejí syny než dcery. Pro romskou ženu je nejvyšší hodnotou mít děti a to i v očích muže. (Proto je také pro romské ženy nepřijatelná antikoncepce). V romských rodinách spolu běžně žijí tři i čtyři generace. Na výchově dětí se podílejí především ženy. Dětství je ve srovnání s většinovou populací kratší.

Rodina je pro Romy vysokou hodnotou, zdá se že vyšší než pro „neromy“. Z toho však nevyplývá, že romské rodiny jsou stabilnější. I v nich se vyskytuje stále více rozvodů a rozchodů.

Romská užší i širší rodina (podle sociálních pracovníků i obecně platných poznatků) představuje fungující jednotku. Zvláště osoba matky zůstává pro Roma často rozhodující jistotou ve světě, který se mu mnohdy musí jevit jako nepřející a nepřátelský.

¹ Národní zpráva o rodině, MPSV 2008 str. 28.

Typická romská matka, která podle sociálních pracovníků výchovně selhává u dětí staršího školního věku a mezi jejich 15. – 18. rokem, bývá pro své děti i mladší sourozence významnou autoritou. Hluboko do jejich dospělosti je jediným „útočištěm“ v případě nouze.

Při posledním sčítání lidu v roce 2001 se k romské národnosti přihlásilo jen 11 000 občanů. Deset let předtím se jich k této národnosti hlásilo třikrát více. Získat věrohodný odhad počtu Romů založený na jiném kritériu není v současnosti možné.

Za první republiky v Čechách a na Moravě žilo jen asi 1 500 Romů. Na Slovensku žilo před druhou světovou válkou více než 100 000 Romů. Po roce 1945 bylo ze strany československého státu podporováno přesídlování Romů do sudetského pohraničí i do průmyslových center, v nichž se obnovoval průmysl (Kladno, Ostrava, Plzeň). V polovině padesátých let bylo rozhodnuto zrušit romské osady existující na okrajích některých vesnic a měst a rozptýlit romské obyvatelstvo po území státu. V romské kultuře se dají najít prvky přejaté od většinové společnosti, vedle níž žijí. Jen malá část Romů se u nás společensky integrovala, avšak tito se ke svému původu nechtějí znát. Jsou v situaci emigrantů do jiné kultury.

Většina Romů má jen nejnižší vzdělání, vykonává jen nejméně kvalifikované práce, má nejmenší příjmy, nejhorší nájemné byty a mnoho jich žije pod hranicí životního minima.

Romské děti mají více zdravotních a smyslových vad než děti ostatní. Mnohem častěji nevyhoví nárokům základní školy a proto navštěvují školy speciální; někdy jsou do nich zařazovány bez podrobnějšího zkoumání. (Testy měřící úroveň rozumových schopností jsou pro ně v naprosté většině nepřiměřené, proto i psychologické vyšetření nemusí způsobilost dítěte pro školu hodnotit správně.)

Základní jednotkou tradiční romské společnosti je rod (fajta). Příbuzenská struktura je velmi nepřehledná, proto je fajta obtížně ohraničitelná. Pozorovatelé shodně tvrdí, že soudržnost širší i užší rodiny je u Romů mnohem vyšší než u ostatní populace.

Z hlediska většinové společnosti ovšem můžeme být na vážných pochybách, zda taková rodina plní své základní funkce vůči společnosti v potřebném rozsahu a kvalitě. Nelze však opomíjet skutečnost, že většina romských rodin žije v tíživých materiálních podmínkách, že Romové se cítí již od dětství společensky odmítáni a mají pocit bezvýchodnosti. Většina z nich je přesvědčena, že člověk nemá vliv na svůj osud. Z tohoto prostředí lze odvozovat i četné projevy asociálního chování.

V materiálních podmínkách romských rodin se nedá očekávat v dohledné době obrat k lepšímu. Kvalifikace jejich příslušníků je nízká a růst nezaměstnanosti se týká především lidí jednostranně nebo málo kvalifikovaných. Není pochyb o tom, že Romové jsou diskriminováni při přijímání do zaměstnání.

Dnes již většina dětí a dvě generace dospívajících Romů nevidělo ranní vstávání a odchod rodičů do práce a považuje sociální dávky za samozřejmý (jediný) příjem rodiny. Generace dospívajících Romů nezískávají některé návyky a mnohé vlastnosti potřebné pro integraci do většinové společnosti. Lidé, kteří byli dlouho nuceni žít v podmínkách podobajících se ghettu, jsou zvyklí na to, že si jich nikdo neváží a že se s nimi nejedná běžným, slušným způsobem. Necítí svou hodnotu, jejich sebevědomí je podkopáno.

Sami se chovají pak jako občané druhého řádu. (Tento jev pojmenoval Helmer¹ jako **internacionalizovaný rasismus**. Helmer, J.: *Ethnic Minorities*. Přednáška na FF UK Praha, duben 1992).

Handicapovaná menšina může svůj handicap přemoci jenom tak, že se její příslušníci dostanou do společensky významnějších pozic. Předpokladem k dosažení těchto pozic je odpovídající vzdělání. Programy založené na zvýhodňování menšin v přístupu ke vzdělání (např. stanovením měkčích kritérií pro přijetí do škol) se zatím neosvědčují. Absolventi takových programů mají značné těžkosti už ve škole a ještě větší po jejím absolvování.

¹ Helmer, J.: *Ethnic Minorities* přednáška na FF UK Praha, duben 1992.

Za klíč k romské problematice mohou být považovány vzdělávací programy. Aby byly účinné, musí se do nich děti dostat co nejdříve, musí na nich participovat rodina a zejména matka, která požívá v této společnosti vysokou autoritu (zejména u dětí předškolního a mladšího školního věku).

3 Prostředí školy

Nelze vycházet z předpokladu, že škola zcela přejímá od rodičů zodpovědnost za výchovu školáka. Zejména rané zkušenosti, které dítě získává v rodinném prostředí, jsou pro další vývoj dítěte určující. Škola rodičům pomáhá v rozvoji dítěte jeho vzděláváním a socializací v kolektivu ve skupině dětí a výchovou dítěte k dovednosti žít ve své první formální společenské instituci.

Do výchovně vzdělávacího procesu na školách a ve školních zařízeních je zapojeno stále málo rodičů. Rodiče chápou, že prostředí školky, školní třídy a školy vytváří pro děti specifické klima, ale málo pracují na jeho vylepšení, případně další kultivaci. Vzdělávání rodičovské veřejnosti pomocí tradičních aktivit nabízených školou (besedy, přednášky apod.) se jeví z pohledu dlouhodobých zkušeností jako málo účinné. Hledání efektivnějších forem k zapojení rodičů do výchovně vzdělávacího procesu je jen na počátku. Využití nových informačních médií a profesionálně zvládnutých kampaní a vzdělávacích a výchovných aktivit vhodných k účasti celých rodin je zatím jen minimální.

Nevhodné chování žáků a otázky kázně, zejména u dětí z disfunkčních rodin, jsou trvalými problémy škol.

Nemáme zatím k dispozici vyčerpávající a všeobecně přijímanou definici nevhodného a problémového chování žáka. Využívám pracovní definici D. L. Dukeho a A. M. Meckela (1980). „*Problémové chování žáků je takové chování, které interferuje se snahou učitelů dosáhnout výchovných cílů*“. (Poznámka: soudím, že definice ne zcela dostatečně vystihuje střetávání, křížení s vzdělávacími cíly.)

Většina psychologických koncepcí školní výchovy se dnes již zaměřuje také na prostředí a podmínky, které vedou ke vzniku opakovaného výskytu nevhodného chování žáka a usiluje o jeho společenskou interpretaci.

Některé typy sociálního chování školáků se postupně mohou stát nepřijatelnými nejen pro učitele, ale mohou se dostávat i do rozporu se zvyklostmi a pravidly společenské morálky a přerůst v asociální projevy.

Nevhodné sociální chování je spojováno s označováním jako nežádoucí, rušivé, rozvratné, maladjustované aj.¹ Tato označení vystihují různé druhy závažnosti „špatného“ sociálního chování v prostředí školy.

Individuální výklad chování žáků vychází převážně ze zkušeností a přesvědčení učitelů a z jejich vnímání jednotlivých žáků. Můžeme se setkat s velmi odlišnými výroky pedagogů o tomtéž dítěti. (Současná feminizace pedagogických sborů základních škol i školek může také přispívat ke značné variabilitě v označování jednotlivých sociálních typů chování.)

Správná interpretace a pojmenování sociálního chování dětí i žáků jako důsledků jejich rodinného a mimoškolního prostředí, (také osobních předpokladů, intelektu i období, kterým žáci procházejí), je důležitým východiskem při hledání lepší strategie výchovného působení i vzdělávacích postupů. Může podněcovat žáky i učitele směrem k žádoucím i nežádoucím typům sociálního chování a určité chování může přímo vyvolávat.

Řada autorů i výsledky několika studií² potvrzují, že sociální prostředí školy je tedy významným kontextem učení a sociálního chování žáků, vyučování a výchovy učitelů. Můžeme pak dedukovat také důležitý poznatek: Má-li být chování učitelů modelem pro chování žáků (obdobně jako chování rodičů je modelem pro děti), je nezbytné aby respektovala formulovaná pravidla stejnou měrou, jak se to očekává u žáků. (Žáci někdy porušují pravidla také proto, že je porušují i sami učitelé).

Sociální chování žáků obecně, a disfunkčních speciálně, může být velmi proměnlivé. Má téměř vždy souvislost se změnami materiálních podmínek rodiny a může mít i širší společenské souvislosti (např. rasistické a extremistické prvky).

¹ Maladjustace – trvalé selhávání přizpůsobivosti potřebám a požadavkům celku.

² Např. M. Vacínová a kol.: Některé problémy sociálního chování a jejich identifikace u žáků ZŠ.

3.1 Sociální chování žáků základních škol

Postoje rodičů, učitelů i dalších účastníků výchovně vzdělávacího procesu k sociálnímu chování dětí jsou velmi rozmanité. Každý z nich ale potřebuje ke svému cíli dítě s ukázněným chováním a bezkonfliktní vztahy ve vzdělávaném kolektivu. Ideálním pro učitele by byl žák s „vhodným“ chováním.

O většině nevhodného chování dětí můžeme říct, že je banální. Vážnější formy nevhodného chování jako slovní agrese vůči spolužákům, drzost, neposlušnost, poškozování věcí, fyzická agresivita jsou méně časté. Mohou se objevit ve chvíli, kdy je nedostatečná reakce vychovatele na menší problém, který však dítě stupňuje. Zpravidla může zkoušet, co vydržíme. Jde až tam, kam mu to pedagog dovolí.

Ve škole i v rodině se můžeme setkat s různými typy nevhodného chování:¹

- Nuda - pokud je činnost nepodnětná a trvá příliš dlouho ve stejném duchu, nebo je nepřiměřená.
- Dlouhotrvající duševní námaha - obtížná a nepříjemná.
- Neschopnost splnit zadaný úkol – příliš obtížný nebo špatně vysvětlen.
- Projevy sociálního chování – trhlina v přátelství přeroste v konflikt.
- Nízká sebedůvěra žáka vzhledem ke školní práci – nedůvěra ve vlastní schopnosti vede k neochotě zapojit se.
- Problémy v emoční oblasti – vyvolané například šikanou nebo zanedbáváním rodičů.
- Špatné postoje – žáci dělají ze sebe hlupáky aby vyvolali trochu vzrušení.
- Nepřítomnost negativních důsledků – na špatné chování je nutné rychle zareagovat, odradit žáka od případného opakování.

Před vyučujícím stojí každodenní problém vyrovnávat se s uvedenými jevy v zájmu dosahování cílů ve výuce i výchově. Zvýšené úsilí pedagog musí věnovat vždy dětem z disfunkčních rodin.

¹ Autor, zdroj: Blažena Kašparová – PČR Sokolov.

Velmi zajímavé poznatky a potvrzení mnohých (i zahraničních) zkušeností umožnil **výzkum nevhodného sociálního chování žáků** v ústeckém regionu.¹

Cílem výzkumu bylo zmapování hlavních oblastí, ve kterých se žáci jeví obtížně a vytvořit následně kognitivní mapu s hlavními kategoriemi těchto problémů. (Výsledky měly přispět k cílevědomé přípravě studentů učitelství již během studia k budoucímu výchovnému poslání.)

Výsledky reprezentativního výzkumu ukázaly i na přístup rodin (rodičů) ke spolupráci se školou a učiteli. Většina učitelů vypovídá, že $\frac{3}{4}$ rodičů projevuje opravdový zájem o spolupráci se školou a prokazují zájem o své děti.

Z celkového počtu rodičů sledovaných dětí celkem spolupracuje 1 223, nespolupracuje 413 (z toho rodiče romských dětí 136).

Rodiče dětí, které byly učiteli označeny jako problémové, tvořili 12,3% zkoumaných žáků. (Z celkového počtu 201 rodičů problémových žáků bylo 99 rodičů romských dětí.)

Konkrétní projevy problémového chování žáků, podle provedeného průzkumu, poskytují následující výčet:

- nepozornost při vyučování	429
- vykřikování a bavení při vyučování	362
- používání hrubých, vulgárních výrazů	299
- ubližování ostatním žákům	171
- neomluvené hodiny	68
- nepřipravenost na vyučování	34
- pozdní příchody	35

Dále jsou uváděny: agresivita, krádeže, záškoláctví, kouření a užívání drog, šikanování, vandalství, drzé chování ad.

¹ Zkoumaný vzorek: Výzkumného šetření se zúčastnilo celkem 105 učitelů, kteří následně sledovali situaci ve svých třídách u celkového počtu 1 636 žáků (z toho 866 chlapců). Z celkového počtu tříd (98) základních škol tvořilo 84% nultý až pátý ročník. Výzkum probíhal na základních, zvláštních, speciálních i pomocných třídách. Z celkového vzorku žáků bylo 81% české národnosti a 19% Romů.

Podrobnější rozbor výsledků průzkumu ukazuje, že problémy jsou nejen v oblasti projevů tzv. dětské neposlušnosti (neklid, neposednost), ale i závažnějších prohřešků žáků (neomluvená absence, krádeže, agresivita, závislost na drogách, šikanování). Tyto poruchy sociálního chování se vyskytují častěji u romských žáků. Příčinou může být i **bilingvismus**¹ a z něj plynoucí intelektová, případně mravní zploštělost. Autorský kolektiv připomíná, že uvedenou domněnku lze srovnat se závěry výzkumu V. Příhody, Chicago – USA (české děti v prostředí americké angličtiny).

Dle výpovědí učitelů je zřejmé, že se romští žáci často potýkají s nedostatkem rodičovské péče a pochází z prostředí disfunkčních rodin. Souvisí to velmi pravděpodobně se sociokulturní úrovní rodin, kterých se dotýkají i nepříznivé společenské faktory – nezaměstnanost rodičů, nevhodná bytová situace a další.

Je znepokojivé, že učitelé prožívají pocity profesní bezmoci a nejistoty ve vztahu k mnoha projevům sociálního chování problémových žáků. Na druhé straně je negativně přijímán fakt, že hodnocení problémových dětí učitelé v určité době fixují a přenáší do stereotypu hodnocení žáků.

Pojmenování dítěte jako problémového či rizikového s sebou může nést i stigmatizaci, která sociální vývoj žáka nepříznivě ovlivňuje. (Učitelé a priori většinou očekávají u problémových žáků další potíže).

Pouze ojediněle působí označení „problémový žák“ pozitivně a to zejména vyústí-li ve snahu rodičů a pedagogů řešit situaci ve spolupráci s pedagogicko-psychologickou poradnou, pedagogickým či ortopedickým poradenským centrem.

¹ Aktivní užívání dvou jazyků (zpravidla mateřského a cizího) společností nebo jednotlivcem.

Rozsáhlý výzkum v Ústeckém regionu uvádí tyto **tři hlavní skupiny rizik, které souvisí s nevhodným sociálním chováním žáků:**

- **problémy v prospěchu, výkonu, které souvisí s docilitou¹ žáka**
- **problémy v oblasti chování (slabá motivace, či seberegulace, negativismus atd. a všechny další poruchy chování) problémy**
- **v oblasti citového prožívání, převaha emocí s nepříznivým působením či emoční instabilita žáků často ve spojení s jejich neurotičností.**

Závěry výzkumu připomínají, že učitelé by ve vztahu k žákům neměli připustit odlišnost svého postoje k problematickým žákům. Při výchovném ovlivňování více zdůraznit pozitivní postoj a působení spíše příkladem bez častého moralizujícího přístupu. Velmi potřebné je navázat skutečně partnerskou spolupráci učitelů, rodičů a samotných žáků.

Jiný, strukturovanější **průzkum celostátního charakteru** (organizovaný Asociací pedagogů základního školství České republiky²) se zabýval změnami v chování žáků za poslední roky, negativními jevy, chováním ke spolužákům a učitelům, vztahem k majetku. Současně shromáždil názory na možnosti ovlivnit nepříznivou situaci. Respondenty průzkumu byli kvalifikovaní pedagogové 1. a 2. stupně základních škol.

Závěry tohoto rozsáhlého anketního průzkumu k problematice chování žáků budou předmětem celostátní konference³.

¹ Učenlivost, schopnost učit se. (R Kohoutek)

² Asociace pedagogů základního školství České republiky je nezávislá, demokratická, profesně zájmová organizace, která sdružuje pedagogické pracovníky z oblasti základního školství. Jejím posláním je umožnit pedagogům z praxe ovlivňovat školskou politiku státu, krajů a obcí, vyjadřovat se ke všem odborným problémům své profese, výchovy a vzdělávání. (Asociace je samostatným právním subjektem). Motto asociace: *Změna školy „Veribus unitis“*.

³ 30. března 2009 (Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR).

Uvádím **stručné výsledky této rozsáhlé a svou náplní ojedinělé akce:**

Přehled odpovědí na rozhodující - vybrané - otázky je následující:

Otázka: Změnilo se chování žáků?

- chování se nezměnilo uvádí 12,5 % respondentů,
- změnilo k lepšímu uvádí 0,75 % respondentů,
- změnilo k horšímu uvádí 86,75 % respondentů.

Negativní jevy a chování ke spolužákům:

- konzumace alkoholu, kouření, drogy,
- rasismus,
- agresivita, vulgárnost,
- nerespektování pravidel chování, šikana

Chování žáků k učitelům:

- neúcta k autoritě osobnosti učitele,
- vulgárnost, šikana,
- nerespektování pravidel chování k dospělým

Vztah k majetku

- ničení majetku školy,
- ničení majetku svého a jiných,
- nerespektování vlastnictví, krádeže.

K vlastnímu průzkumu:

V rámci akce bylo zpracováno 1015 dotazníků (od respondentů-pedagogů) podle typů škol

- plně organizované – 82 %,
- školy neúplné – 4 %,
- školy malotřídní – 14 %.

a podle velikosti obcí

- nad 50 tis. obyvatel – 20 % škol,
- 5 – 50 tis. obyvatel – 31 % škol,
- do 5 tis. obyvatel. - 49 % škol.

Použitý vzorek hodnotím jako velmi reprezentativní a dosažené výsledky za značně znepokojivé. (Určité - možné - zkreslení výsledků by mohlo být ovlivněno respondenty, jejichž převážnou část tvořily ženy. Tento faktor však nemění celkově negativní poznatky o vývoji v chování žáků.)

Je zajímavé, že výsledky hodnocení jednotlivých položek v závislosti na druh školy se procentuálně příliš neliší, ba naopak jsou si velmi podobné. Příliš se od sebe neliší výstupy za 1. a 2. stupeň škol. Není dokonce ani větší rozdíl mezi plně organizovanými a malotřídními školami, který by se očekával.

Stručné (prozatímní) shrnutí názorů pedagogů - respondentů - na možnost ovlivnění nepříznivé situace.

- **Škola může ovlivnit chování žáků jen částečně. Právní předpisy neposkytují školám a učitelům dostatečnou podporu při řešení problémů v chování mládeže.**
- **Právní vědomí odpovědnosti rodičů za chování jejich dětí je nedostatečné.**

3.1.1 Kazuistika Lucie 14 let

(Přihlásila se na výzvu v novinách - byla zneužita.)

Excerpce dokumentů soudního znalce v oboru psychologie

Bydlí s rodiči v rodinném domku. Matka denně vyvolává hádky, je vůči ní tvrdá a otec si jí nevšímá. (Vždy si přál mít syna.) Lucie často navazovala problémové vztahy, ve kterých byla ponižována i fyzicky napadána.

První pohlavní styk měla ve svých jedenácti letech. Už v tomto vztahu byla bita a její kluk jí nadával, že je rozmazlená a posmíval se jí. (Lucie si myslí, že je jejich rodina neoblíbená, protože mají dům, bazén, dvě auta a lidé jim to závidí). Přesto s ním intimní vztah udržovala dál.

Ve třinácti letech začala chodit s dalším klukem. Toulali se spolu, pili, on bral drogy. Chtěl po ní stále nějaké peníze a když je neměla, zbil ji. Kradla kvůli němu v obchodě potraviny, doma peníze. Měla od něj četné podlitiny, ale přesto nebyla schopná od něho odejít. Když ho zavřeli, začala užívat pervitin a kouřit marihuanu, řezat se žiletkou a tlouct do hlavy, aby zapomněla.

Později, na plese neonacistů a pankáčů poznala dalšího kluka. Ještě ten večer jela s ním k němu domů a tam se opily. Po krátké době se rozešli, ale občas se intimně stýkaly dál.

Jednou na koncertě se seznámila s obviněným, který byl podle ní zajímavý a sebevědomý. V noci po koncertě se s kamarádkou nechaly zavézt k němu domů, kde popíjely alkohol. Když kamarádka usnula, mělo dojít k zneužití Lucie. Potom z bytu odešla, ale i nadále si psali SMS. Myslí si, že tak jako on se chovají i jiní kluci. Při dalším setkání byla opět zneužita – patrně došlo k hrubějšímu fyzickému násilí, než předtím. Po tomto zážitku si opět začala ubližovat, uzavřela se do sebe. Svou sexualitu a citový zájem pak obrátila k ženám.

Později našla odkaz v novinách, že dotyčný zneužívá mladá děvčata a že se mají ozvat na policii.

Matka: zdravá, zaměstnaná původně jako prodavačka, nyní v domácnosti. Často vyvolává hádky kvůli drobnostem.

Otec: podniká v prodeji dřevěných výrobků, je povahově výbušný, dceru ignoruje, věnuje se sedmiletému synovi.

Lucie: v 11ti letech byla léčena pro deprese, měla 200 hodin absencí, lékařka jí doporučila hospitalizaci na pedopsychiatrii. Vydržela tam jen dva dny, potom utekla. Dále užívala antidepresiva, ale její stav se nelepšil. Ve 13ti letech byla hospitalizována na dva týdny. Její stav se zlepšil a mohla být bez léků. Ve 14ti letech začaly opět deprese, velké absence ve škole. Hospitalizaci navrhla sama. Psychické problémy má stále. Dlouhodobě užívá antidepresiva.

Analýza relevantních faktorů případu

Rodina: úplná.

Rodinné prostředí: problémové, časté hádky, napětí, nedostatečný zájem o dceru.

Ekonomická úroveň: dobrá (dům, bazén, dvě auta).

Projevy ve škole: absence, četné výchovné problémy, v osmé třídě důtky ředitele (nevzpomíná si proč). Nastoupila do soukromé gastronomické školy, odtud po týdně odešla, protože jí vyčítali její vzhled.

Projevy v sociální oblasti: Dle výsledků psychologického vyšetření má sociálně necitlivé až hrubé chování na úkor přátelského a kooperativního vystupování. Vůči okolí je nedůvěřivá, zatrpklá, má pocit křivdy a proto jedná tvrdě a kriticky. Je emočně labilní, má depresivní prožívání, je vztahovačná. Zvýšenou má sociální necitlivost až disocialitu.

Hodnoty, vztahy a potřeby: Významnou hodnotou pro ni jsou partnerské vztahy a vlastní osoba. Má potřebu nových neobvyklých zážitků, upoutávat pozornost. Posunutá má prožívání násilí, které hodnotí lehce pozitivně. Preferuje vše zvláštní, výstřední a nerozlišuje hranice přijatelnosti vlastního i cizího chování.

Vztah k rodičům – matku spíše odmítá, k otci má lehce záporný vztah. Zajímavé je zjištění, že obviněného přijímá téměř pozitivně. Dokázal jí dát najevo porozumění a také jí imponoval svou zajímavostí a neobvyklostí.

Vlastní rezultat

Z uvedeného je zřejmé, že vztahy v rodině byly velmi problémové. Rodiče se Lucii výchovně dostatečně nevěnovali. Chybělo jí citové zázemí a proto hledala někoho, kdo by jí akceptoval. V důsledku nepřijetí otcem může mít až závislý vztah ke komukoliv, kdo jí prokáže porozumění. Nemá vzor chování a proto zřejmě neumí rozlišit co je přijatelné chování vlastní i cizí.

Prokázané sociálně patologické jevy:

**drogy, záškoláctví, drobné krádeže, sebepoškozování,
vyhledávání závadové společnosti.**

3.2 Záškoláctví a šikana

Záškoláctvím bývá obvykle označován přestupek žáka, který úmyslně zanedbává návštěvu školy. Tradičně je to pojímáno jako porušení řádu školy a méně již jako porušení sociální normy. Při důslednějším právním výkladu jde o provinění proti školským zákonům, které již na území Čech a Moravy po 140 let obsahují ustanovení o povinné školní docházce.¹ Legislativa také vždy vymezovala délku povinné školní docházky.²

Současný školský zákon v souvislosti se záškoláctvím stanovuje a podrobně vyjmenovává povinnosti žáků, studentů a zákonných zástupců dětí a nezletilých žáků takto: žáci a studenti jsou povinni řádně docházet do školy, dodržovat školní a vnitřní řád školy; zákonní zástupci dětí a nezletilých žáků jsou povinni zajistit, aby dítě a žák docházel řádně do školy nebo školského zařízení.

Z uvedeného vyplývá, že poklesek dítěte se může proměnit i v porušení zákona rodiči. Pouze sporadicky se však v případech záškoláctví uplatňuje školní zákon vůči rodičům a zákonným zástupcům nezletilých dětí. V mnoha případech již pouhá možnost použití zákona nutí rodiče k dialogu.

Tvůrci zákonů v zásadě vycházeli z předpokladu, že rodiče budou za všech okolností schopni uspokojivým a co možná nenásilným způsobem dosáhnout, že dítě bude respektovat zmíněnou povinnost i tehdy, když bude mimo jejich kontrolu.

Vedení škol nemívá příliš velký zájem na řešení dlouhých (případně soudních) sporů použitím zákona, vyhýbá se konfliktům se svými klienty. Mezi ně specifickým způsobem patří disfunkční rodiny s problémovými dětmi.

¹ V českých zemích byla povinná školní docházka zavedena čl. II. říšského zákona školského č. 62 z roku 1869 a odd. II. Řádu školského a vyučovacího z r. 1905. U nás tyto povinnosti pak znovu vymezil tzv. Malý školský zákon č. 226/1905 Sb., následující prováděcí nařízení č. 64/1925 a zemské zákony. Ve Velké Británii povinnou školní docházku stanovil Elementary Education Act z r. 1876.

² V Československu školská reforma z r. 1976 stanovila délku povinné školní docházky na deset let, čímž vznikla státním (plánovacím) orgánům automaticky povinnost umístit každé dítě na střední školu, nebo do učebního poměru. Dnešní povinná devítiletá školní docházka v ČR učinila záležitostí rodiny, zda její potomek bude pokračovat v dalším vzdělávání.

Samotná existence legislativních pravidel usnadňuje u problémového dítěte najít řešení, které může být výchovně vhodné. Umožňuje přivést i rodiče ke spolupráci s pedagogicko – psychologickou poradnou a v extrémnějších případech, kdy záškoláctví je již spojeno s delikventní činností, dítě převést do diagnostického ústavu.

Mnohé sociologické výzkumy a odborná literatura potvrzují, že záškoláctví je především produktem závadného rodinného prostředí, vlivu vrstevníků a někdy i problémů ve školním prostředí.

Změny sociálních poměrů odstranily staré příčiny záškoláctví, které spočívaly nejčastěji v sociální oblasti. V minulosti mnohé rodiny (zvláště méně majetné) omezovaly školní docházku svých dětí, protože děti musely, převážně na vesnici, pomáhat při domácích pracích apod. Důvody dnešního záškoláctví, jako jednoho z projevů asociálního chování, jsou zcela jiné.

Málo kulturně podnětné rodinné prostředí nebo dokonce averze rodičů vůči škole a vzdělávání mohou vést žáka k tomu, že se počne vyhýbat školní docházce. Když k tomu přistoupí také problémy ve školním prostředí (prospěch, hodnocení ze strany učitelů a spolužáků, šikana), pak východiskem ze situace se stále častěji stává „chození za školu“.

Nevšímavost rodičů k trávení volného času svého potomka a nezájem o jeho školní prospěch i okruh kamarádů vedou k výraznému záškoláctví, které může dostat znaky typického asociálního chování. Právě tato forma záškoláctví nabývá sociální dimenze a hrozí přerůst v kriminalitu. (Řešení situace by vždy vyžadovalo speciální pedagogický přístup, zapojení poradenského systému, využití speciálních výchovných zařízení, zdravotnických a terapeutických pracovišť.)

Zvláštní otázkou je záškoláctví žáků etnických skupin, především Romů. Zde se odráží aspekty rozdílné hodnotové orientace romské minority, přístupu ke vzdělání, nedostatečné znalosti jazyka majoritní společnosti, nedůvěry ke škole jako instituci bílých apod. Romští rodiče nedokáží často své děti dostatečně motivovat pro návštěvu školy, protože ji sami neradi navštěvovali a k životu ji dle svých slov nepotřebují. Proto

nezřídka nechávají své děti doma bez udání jakéhokoliv důvodu a dochází u nich k rozvoji dalších negativních jevů jako krádeže, tabakismus apod.¹

Dalším sociálně pedagogickým problémem, který se objevuje ve školním prostředí a přenáší i do mimoškolního života dětí, je šikana. Netýká se však dětí jen z disfunkčního prostředí.

Šikana představuje násilně ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který se nemůže této situaci vyhnout a není schopen se jí účinně bránit. Při této závažné poruše chování žáka dochází k porušování sociálních norem a v rozvinutější formě i k omezování základních lidských práv násilným způsobem. (Agresivní jednání tohoto typu můžeme vysvětlit i jako prostředek k uspokojení nějaké potřeby, získání něčeho žádoucího).

Šikanující (agresor) bývá obvykle fyzicky zdatnější, rád se předvádí, bývá necitlivý a bezohledný. Svě agresivní jednání projevuje již od dětství a zodpovědnost za šikanu přesouvá na svou oběť (např.: „On si o to koledoval.“ „Nemusel mě provokovat.“). Agresivní jednání se vytváří již v prvních letech života. Rodiče šikanujících dětí ve výchově zpravidla užívají tělesné tresty, převládají negativní postoje vůči dětem. Dětem chybí dostatečné citové zázemí; převládá odmítání až nenávisť.² V dospělosti mají agresivní děti z těchto rodin mnohdy problémy se zákonem a dívky bývají kruté ke svým dětem.

Šikanovanou obětí se stávají spíše děti tiché, plaché, s nízkým sebevědomím, které jsou zvyklé se podřizovat. Jsou obvykle fyzicky slabé a neobratné. Bývají to také často samotáři, kteří neumějí navazovat kontakty, děti málomluvné, nebo také i děti handicapované. Samotná šikana představuje pro oběť ohrožení psychického zdraví (sklony k depresi, pochybování o sobě samotném, sklony k úzkosti) a tělesného zdraví jako jsou úrazy, poruchy spánku, svalové tenze, snížená imunita.

Rozvinuté záškoláctví i šikana jsou asociální projevy dětí a mládeže, které v období dospívání mohou u některých jedinců přerůst do nebezpečného protiprávního jednání.

¹ Čech, T. Sociálně deviantní chování dětí a mládeže: záškoláctví, šikana, delikvence a kriminalita, abúzus drog. (Výukový text).

² Kolář, M. Skrytý svět šikanování na školách. Příčiny, diagnostika a praktická pomoc. Praha : Portál, 1997.

3.3 Změny v životních projektech dětí

Ukončení povinné školní docházky představuje významnou změnu v životě jednotlivců. Současně přestane na jednotlivce působit atmosféra prostředí vlastní třídy i školy a ztrácí se pravidelný kontakt s učiteli a někdy i s kamarády ze školních lavic. Na chování dospívajícího pak silněji působí parta, mimoškolní prostředí a vliv rodičů se vytrácí.

Více než před deseti lety uskutečnila Pražská skupina školní etnografie svůj větší **kvalitativní výzkum žáků na konci školní docházky**, který byl posléze publikován jako výzkumná zpráva po názvem „**Co se v mládí naučíš**“.

Letos se uskutečnilo opakování tohoto šetření s cílem získat srovnávací data, která by pozici dětí na konci základní školní docházky zmapovala podruhé a zachytila tak změny, kterými prošla mládež i školství.

Použité metody průzkumu po deseti letech byly podobné (sběr základních dat, zaměstnání rodičů, sledování dětí ve škole, položené rozhovory atd.). Součástí původního výzkumu i jeho opakování byly také projekty (plány) dětí o jejich budoucím životním zaměření, vzdálenějších cílech a některých postojích k rodině a škole.

Data byla mj. sebrána pomocí zajímavého písemného textu se zadáním: *Píše se rok 2009, je mi 22 let. Vzpomínám, jak jsem šel v roce 1994 poprvé do školy.*

Výzkum sledoval zejména **oblasti**, které v projektech budoucnosti obvykle nacházíme: **sociální, citové a seberealizační**. Jaké to bylo kdysi a dnes po deseti letech.

Uvědomujeme si, že je potřebné do značné míry brát v úvahu také kontext a především společenskou situaci, ve které rozhodování dětí „co dál“ probíhá.

Rovněž v hodnotách a cílech dospělých i rodin dochází ke změnám, které se nutně promítají do projektů budoucnosti dětí (např. vědomí o nutnosti získat vyšší vzdělání a kvalifikaci, nezbytnost cizích jazyků, vnímání trhu práce ad.).

Vývojem prošel i samotný školní systém, život dětí i učitelů. Změnila se atmosféra škol a pedagogové signalizují pokles všeobecné i pracovní discipliny školáků. U mnoha dětí se projevuje volba méně náročných životních strategií (přijetí na školu bez zkoušky) a výběr méně náročných studijních oborů atd.

Jak silně se tyto změny projeví, se dozvíme až po dokončení současného zpracovávání dat za celý vzorek v nové výzkumné zprávě („Co se v mládí naučíš 2“ prozatímní pracovní titul).

Využívám některá první hrubá zjištění (z dílčích informací), která mohou mít přímou nebo i nepřímou souvislost s vlivem rodiny na budoucnost svého potomka:

- Děti tolik nevstupují do soutěže o místa ve školách, diferenciací proběhne pouze částečně, a pokračuje ještě v prvních ročnících středních škol.
- Atmosféra základních škol není pracovní. Motivace dětí k učení v 8. a 9. třídě stoupá velmi omezeně. Většina žáků je motivována pouze udržením slušnějšího prospěchu, který nezabrání přijetí na další školu. Ojediněle se vyskytují děti, které pracují více.
- Rodičovská strategie se orientuje více směrem k budoucím školám s cílem hledání nejlepší individuální volby. Směrem k základním školám jde spíše o tlaky na bezproblémový přechod mezi školami (tlaky na slušné známky a známku z chování)! Úsilí rodičů na přípravu a výsledky učení zaostává za intenzitou tlaků na školy a instituce, které ovlivňují přístupy na lukrativnější obory vzdělávání.
- Základní školy ustupují těmto tlakům. Stále nabízejí rozšíření přípravy ke zkouškám a pomáhají dětem s volbou školy. Musí ale řešit stále více kázeňských problémů žáků posledních ročníků, bez možnosti školních postihů (snížení známky z chování) tak, aby neproblematizovaly dětem přechod na střední školy.

- V projektech dětí vidíme, že zhruba ti, kteří odcházejí na střední školy, mají strukturovanější náhled na minulost i budoucnost. Současné děti mají podrobněji strukturované studijní kariéry, častěji uvažují o studiu na vysoké škole.
- Změny jsou patrné v atmosféře a prostředí školy. Stále více dětí zmiňuje negativní zkušenosti se svými vrstevníky. Mizí silný smutek z nutnosti opustit kolektiv třídy, který byl tak patrný před deseti lety. Mnohé děti pociťují spíše ulehčení odloučením se ze školního kolektivu.
- Emancipace (ve smyslu získání nezávislosti) je vyjádřena jinými obsahy a způsoby: samostatné zaměstnání, soukromé podnikání, vlastní firma, zahraniční pobyt studijní nebo pracovní, apod.
- V projektech dětí se více objevují materiální cíle jako peníze, majetek (auta, domy), které mnohdy plní (podílejí se na nich) i seberealizační funkce.

4 Důsledky disfunkční rodiny

Mezi nejvýznamnější důsledky disfunkčních rodin řadíme delikvenci a kriminalitu, sebevraždy dětí a adolescentů. Značná část mladistvých delikventů končí ve výkonu trestu odnětí svobody. Negativní působení rodiny může postihovat a pronásledovat jednotlivce až do dospělosti.

4.1 Dětská delikvence a kriminalita mládeže

Pod dětskou delikvenci¹ rozumíme jednání dětí (osob mladších patnácti let), které spáchaly čin, jenž by jinak byl považován za trestný čin nebo čin, který se neslučuje s normami dané společnosti a ohrožuje mladistvého jedince v jeho sociálním vývoji.

Za kriminalitu mládeže považujeme trestné jednání osob starších patnácti let, které však dosud nedosáhly hranice osmnácti let věku. Dětskou delikvenci a kriminalitu mládeže i dospělých můžeme souhrnně označovat jako jevy (případy) společenské patologie, pro které u mládeže a dospělých je charakteristický trestný čin.²

Příčiny vzniku kriminality mládeže a počátky jejich projevů lze, podle řady poznatků, nalézt již v prenatálním a perinatálním období vývoje člověka. Tento složitý řetězec může začínat zážitkem dítěte při traumatizujícím porodu (prvotní možná příčina delikventního jednání), další příčinou může být nízký věk matky, výchova jen jedním z rodičů, sociální poměry a celkové prostředí, ve kterém je dítě vychováváno. Nejčastějším důvodem³, který vede děti k náklonnosti k negativnímu chování a projevům, bývá problémová rodina (atmosféra chladu, odmítání, agresivity, bezcitnosti, problémy ve vztahu rodičů, nejednotná výchova, špatná ekonomická situace).

¹ U některých autorů se termín dětská delikvence kryje s pojmem prekriminalita.

² Jedlička, R., Kořal, J. Analýza a prevalence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže. Praha: Karolinum, 1998.

³ Matoušek, O., Kroftová, A. Mládež a delikvence. Praha: Portál, 1998.

Podepsat na vývoji dítěte se nemusejí jen rodiny rozvrácené, nefunkční a sociálně slabé, ale nezřídka i rodiny velmi dobře situované, kde sice nechybí peníze, ale především čas věnovaný dítěti.

Zcela nepochybně většina problémových dětí nedokáže kvalitně využívat volný čas, začleňuje se do různých part, nudí se a proto také inklinuje k sociálně patologickým jevům, delikvenci a kriminalitě.

Motivy a znaky trestné činnosti dětí a mladistvých mají svá specifika, která je v mnohých případech odlišují od trestné činnosti dospělých.

Jak uvádí Mühlpachr¹, „je způsob páchaní výrazně determinován věkem pachatelů, jeho psychickým a somatickým vývojem, vlastnostmi a zkušenostmi“.

Autor dále specifikuje jednotlivé znaky a zvláštnosti těchto sociálně patologických fenoménů:

- výběr předmětu útoku je určován jiným hodnotovým systémem než u dospělých,
- trestná činnost je častěji páchána se spolupachateli a ve skupině,
- příprava je nedokonalá, obvykle schází prvek plánování, častá je i nedostatečná příprava vhodných nástrojů,
- chování mladistvých pachatelů se vyznačuje neúměrnou tvrdostí, která se projevuje devastací, ničením předmětů a znehodnocením zařízení,
- důležitou roli hraje alkohol nebo jiná návyková látka, která zvyšuje agresivitu a nepřiměřenost reakce na vnější podněty,
- jednání pachatelů je více emotivní než rozumově podložené,
- při opakování trestné činnosti se vyskytují specifické znaky z činnosti předcházející,
- při získávání alibi se mladiství pachatelé orientují na osoby ze skupiny, do níž patří,
- přípravě, ale i spáchání činu se pachatelé rádi svěřují členům své skupiny,

¹ Mühlpachr, P.: Sociální a postpenitenciární péče. Brno: IMS, 1999.

- pachatelé často odcizují předměty, které momentálně potřebují nebo které se jim vzhledem k věku líbí (např. automobily, videa, zbraně, alkohol, cigarety apod.),
- věci získané trestnou činností skupinou mladistvých jsou velmi brzy rozdělovány mezi její členy. Při rozdělování je patrná hierarchie ve skupině a podíl na spáchané trestné činnosti. Finanční prostředky se zpravidla utrácejí ve skupině (Mühlpachr 2001, s. 68).

4.2 Sebevraždy dětí a adolescentů

Nejkrutějším a nejsmutnějším důsledkům prostředí disfunkčních rodin jsou sebevraždy. Ročně je evidováno v České republice průměrně 70 dokonaných sebevražd¹. Odborníci odhadují, že ročně se o sebevraždu u nás pokoušejí tisíce dětí.

Oficiální statistiky u dokonaných činů označují jednotlivé případy jako „úmyslné sebepoškození“ a podrobně specifikují způsob (a předmět) sebepoškození. Lékaři a psychiatrické kliniky povinně hlásí (již několik let) jen dokonané sebevraždy. Pokusy, které tzv. dobře dopadnou nejsou povinně hlášeny ani systematicky celostátně v ČR evidovány a systematicky vyhodnocovány. Psychiatři stále upozorňují, že pokusů sebevražd mladistvých přibývá rychleji než u zbývající populace

Nezletilí, kteří svůj čin přežijí, vše poté vysvětlují jako reakci na spory v rodině, s vrstevníky, problémy ve škole. Odborníci připomínají vpád drog do ČR, celkovou změnu životního stylu dětí a nedostatečnou péči společnosti o tuto část populace.

Za pokusem o dětskou sebevraždu lékař velmi obtížně rozpozná, zda není příčinou neřešená depresivní porucha nebo důvod, který nelze odhalit při záchranné akci v ambulanci. Rovněž je někdy obtížné rozlišovat mezi skutečným sebevražedným jednáním s cílem zemřít a účelovým sebepoškozováním v rámci manipulativní strategie jednotlivce.

Motivy sebevražedného jednání mladistvých jsou velmi různorodé. Z dostupných údajů o dokonaných sebevraždách se daří zjistit motivaci jen zhruba u poloviny případů². V sebevražedných motivech (u zjištěných případů) jednoznačně převládají:

- konflikty a problémy rodinné,
- konflikty a problémy sexuální či vztahové
- konflikty a problémy školní

¹ podle údajů ČSÚ za období let 1994-2007 ve věkové skupině 10-19 roků.

² Policejní prezidium ČR.

Děti a mladiství při pokusech o život sahají po lécích, případně je kombinují s pořezáním. U smrtelných případů pak již převládá oběšení, skok z výše a použití stříelné zbraně.

Sebevražedné konání dětí a dospívajících má některé zvláštnosti, které jsou dány celkově nezralou osobností, nedostatkem životních zkušeností, neschopností užít alternativní sociální strategie, nevyhraněností postojů, neujasněnosti hodnotových vztahů, zvýšenou zranitelností, sníženou odolností vůči zátěži, citovou instabilitou a snadnějším sklonem ke zkratkovému jednání.

Dítě do desátého roku nemá zpravidla vyjasněný pojem smrti. Proto před tímto věkem hovoříme spíše o sebezabití než sebevraždě. Ale i školák po desátém roce si ještě nějaký čas ne zcela plně uvědomuje definitivnost, nezvratnost smrti. V jistém nereálném pojetí jsou děti utvrzovány také mnohými scénami televizního násilí, kde hrdina opakovaně přežívá i velmi brutální destruktivní aktivity.¹

K sebepoškozujícímu a sebevražednému chování dochází v uvedeném věkovém období nejčastěji v reakci na zátěž, na konkrétní neúspěchy zvláště při citovém odmrštění či frustraci. Zkratkové jednání v těchto případech poukazuje na chybějící suicidální vývoj a provedenou rozvahu. Právě proto nebývá vhodná bagatelizace pocitu nedostatečnosti, znehodnocení, nebo pokoření starší osobou.

Při nedostatečně rozvinutém vědomí vlastní hodnoty může být pro školáka traumatem to, čemu by dospělý úspěšně čelil.

J. Prokůpek² upozornil, že u mladistvých zachycených v epidemiologické studii, zabývající se výskytem sebevražedného jednání na území hl. m. Prahy, byly u chlapců dvě třetiny všech sebevražedných pokusů a u děvčat více než tři čtvrtiny provedeny bezprostředně a bez dalšího rozhodování.

¹ Malá E. Vliv násilí v mediích na děti a mládež z pohledu dětského a dorostového psychiatra. Čs. psychiatrie 91, 1995, 1: 3-7.

² Prokůpek, J. Některé charakteristiky suicidálního chování v ČSSR. Čs. psychiatrie, 68, 1972, 2: 74-89.

Varující procenta ukazují, že z hlediska odhadu suicidálního rizika, čili možnosti realizace sebevraždy, je pro dítě a mladistvého nenadálá a jednorázová stresová situace mnohem nebezpečnější než u dospělého. Nejčastějšími příčinami jsou, dle jeho šetření, narušené mezilidské vztahy v rodině a školní neúspěch, což potvrdily i výzkumy dalších odborníků.

Rozbor výsledků dotazníkového šetření u nezletilých hochů a mladých mužů se suicidiálním jednáním, provedený Knajblem v Olomouci, jasně poukázal na patologii rodinného prostředí a s ní související psychosociální zátěž.

Postižené rodiny byly zpravidla neúplné. Tam, kde dosud nedošlo k rozvodovému řízení bylo prostředí charakterizované jako frustrující a s nedostatkem citových podnětů. Výchovné autority byly prožívány jako lhostejné, či příliš omezující a často se vyskytoval strach z trestů.¹

Případ pokusu o suicidium podstatně popisuje „Kazuistika Pavlík 7 let“. (kap. 4.2.1)

¹ Knajbl, J.: Některé rysy osobnosti nezletilých hochů a mladých mužů se suicidiálním jednáním. Čs. psychiatrie 73, 1977, 2: 90-95.

4.2.1 Kazuistika Pavlík 7 let

(Pokus o suicidium. OSPOD podal policii podnět k šetření, zda se otec dětí nedopouštěl ohrožování mravní výchovy a týrání dětí).

Excerpce z dokumentů soudního znalce v oboru psychologie:

Pavlík vyrůstá s rodiči v rodinném domku společně se dvěma bratry otce a babičkou. Oba bratři jsou svobodní, občas se napijí. Rodiče s Pavlíkem a jeho sestrou mají k dispozici dva pokoje a kuchyň. Sociální zařízení je společné.

Matka dětí vypověděla, že Pavlík se chtěl oběsit. Ten den, kdy se to stalo, se s manželem pohádala. Ten na všechny křičel, že je zabije. Pavlík nechtěl spát a otec ho v opilosti surově uhodil (tekla mu krev ze rtu). Většinou při takových situacích zasáhne babička nebo strýcové.

Pavlík uvedl, že chtěl umřít kvůli tátovi, protože ho moc bije. Nadává mu do blbečků a pitomců, že dělá nepořádek a rozhazuje hračky. Nikdy mu neřekne, že je hodný nebo šikovný. Táta nechce, aby spal u maminky.

Jednou viděl v televizi, jak dávají kolem krku někomu provaz a ten pak zemřel. Myslí si, že je v nebi a má se dobře (přesně tak, jak mu říkali, když umřela prababička). Proto šel na dvorek, našel provaz, dal si ho kolem krku, vylezl na žebřík a druhý konec přivázal k žebříku. Lezl dolů, držel se rukama a pak se pustil. Po chvíli se provaz rozvázal a on spadl na beton. Našla ho matka, vyvlékla ze smyčky a krk mu ošetřila.

Matka: vychodila zvláštní školu, má částečný invalidní důchod pro psychické obtíže (užívá antidepresiva), je v domácnosti. V dětství ji zemřela matka – byla umístěna do DD, později ji vychovával otec a dvě starší sestry. Jedna z nich zemřela a s druhou se vůbec nestýká.

Matka je depresivní, úzkostná a velmi submisivní. Je pasivní a situaci není schopna zásadně řešit. Přeje si udržet manželství protože nechce být sama a manžel rodinu finančně zajišťuje.

K synovi se chová hezky, spolupracuje se školou.

Otec: absolvent zvláštní školy, pracuje jako zedník. Dlouhodobě zneužívá alkohol, v opilosti je agresivní, zvláště vůči synovi. Dle psychologického vyšetření je povahově výbušný, zlostný a nervózní.

Vydělané peníze odevzdává manželce, doma pomáhá, opravuje polní stroje, pracuje na poli a na zahradě.

Vadí mu, že syn neustále chodí večer za matkou do postele a tím mu brání v jejich intimním životě.

Pavlík: narodil se předčasně v 8. měsíci těhotenství. Navštěvuje 1. třídu speciální školy (zvláštní školy). Dosud nedokáže jasně vyslovovat V řeči vyjadřuje převážně samohlásky. Na logopedii málo spolupracoval, proto tam přestali docházet. Řeč netrénují ani doma.

Povahově je výrazně submisivní, závislý na matce, která se ho zastává. Bojí se otce, tmy a samoty. Má posunutý vztah vůči násilí. Bití považuje za součást života. Popsaný výsledek je typický pro fyzicky týrané osoby (Chromatický asociační experiment). Týrán je již od čtyř let. Dle psychologického vyšetření je opožděný v emočním vývoji (značná závislost na matce).

Analýza relevantních faktorů případu

Rodina: úplná.

Rodinné prostředí: jednoduché, takřka denně fyzické násilí a ponižování syna, atmosféra strachu z příchodu opilého otce. Absence vzoru mužského chování.

Ekonomická úroveň: finančně je rodina zajištěná.

Úroveň bydlení: rodina má k dispozici 2 pokoje, společnou kuchyň a sociální zařízení v domě, kde bydlí ještě 2 strýcové a babička chlapce.

Projevy ve škole: hodný, poslušný, ochotný. Přestože mu kvůli jeho vadě řeči nikdo nerozumí, spolužáci se mu nesmějí, je oblíbený. Mezi dětmi je spokojený. Ve vyučování projevuje snahu a aktivitu.

Projevy v sociální oblasti: dle psychologického vyšetření je ochotný, vstřícný, dobře laděný, lehce se zařadí mezi vrstevníky. V domácím prostředí je hodnocen jako tvrdohlavý, prosazující si vlastní potřeby.

Vlastní rezultat

Úzkostné prožívání otce dovedlo Pavlíka až k pokusu o sebevraždu oběšením. V té době měl jakousi představu o smrti (viz. vyprávění o smrti jeho prababičky) a byl přesvědčený, že zemřelému je lépe. Pokus o sebevraždu byl řešením dlouhodobého strachu z otce.

V primární rodině chybí vzor mužského chování, který by mohl přijmout.

Pokud Pavlík zůstane v tomto prostředí, bude pravděpodobně psychicky nevyrovnaný, ztratí už tak nízké sebevědomí, může mít i sklon k agresi a k nadměrnému požívání alkoholu.

Prokázaný sociálně patologický jev:

suicidum – sebevražda

4.3 Mladiství delikventi ve výkonu trestu

Výskyt delikventního chování u mladistvých provinilců souvisí zejména s jejich rodinným prostředím, vzděláním a životním stylem.

Studie¹ zaměřená na analýzu rizik souvisejících s výskytem poruch chování mladistvých delikventů vykonávajících trest odnětí svobody zjišťuje, že:

- Téměř 40% mladistvých delikventů vykonávajících trest odnětí svobody vyrůstalo v rodinném prostředí, které mělo negativní vliv na rozvoj jejich osobnosti, zejména z důvodu neuspokojení jejich základních potřeb a citové deprivace.
- Kolem 40% vězňů umístěných ve věznicích pro mladistvé nemá ukončenou základní školní docházku, přičemž jejich školní neúspěšnost byla podmiňována nejen problémovým chováním, ale i sníženou motivací k učení a nezájmem se vzdělávat.
- U více než 75% mladistvých osob odsouzených k výkonu trestu odnětí svobody byly již v dětství zaznamenány poruchy chování a emocí.
- Téměř 40% mladistvých delikventů preferovalo před nástupem do věznice životní styl v nejrůznějších skupinách a partách se sociálně patologickým programem.
- Kolem 60% mladistvých vězňů má značné problémy s alkoholem, každý pátý jedinec s nealkoholovými omamnými a psychotropními látkami.

¹ Němec, J., Bodláková, J. Pilotní studie zaměřená na analýzu rizik souvisejících s výskytem poruch chování u mladistvých delikventů vykonávajících trest odnětí svobody.

Každý třetí mladistvý jedinec odsouzený k výkonu trestu odnětí svobody prošel zařízeními pro výkon ústavní výchovy či ochranné výchovy. Na základě analýzy pedagogických charakteristik a psychologických vyšetření mladistvých vězňů je pro tuto skupinu osob charakteristická snížená schopnost učení, emocionální labilita, omezená schopnost adekvátně reagovat na podněty, tendence k nepřátelství a agresivitě, absence dovedností navazovat smysluplné mezilidské vztahy apod. Velká většina mladistvých pachatelů trestné činnosti je v době před nástupem do výkonu trestu odnětí svobody mimo školský systém a bez pracovního poměru.

Vzpomínání na dětství a kriminalita (Jiří Němec)

„Nerad vzpomínám na své dětství. Když se naši rozvedli, bylo mi sedm. Dva roky jsem žil s matkou, než jsem odešel k otci. Máma měla ráda jen mého brácha. Já jsem jí jednou řekl, že mám rád tátu a od té doby byl můj život jedna nadávka a bití. Brácha něco provedl a já dostal výprask. Hračky kupovala máma bráchovi, mě říkala, ať mi je koupí táta. Když mi bylo devět, zeptala se mně, jestli nechci jít k tátovi a já řekl, že ano. Odpověděla mi, že mě jen zkouší, aby věděla, jestli ji mám rád. Zařídila to. U táty bylo dobře, tam jsem měl všechno. Má druhá máma si mě chtěla získat. Koupila mi co jsem chtěl. Jednou jsem jel za mojí vlastní mámou. Byly Vánoce a vezl jsem jí dárek. Ona měla nějakou návštěvu a nepustila mě ani přes práh. Odešel jsem. Něco se tehdy ve mně zlomilo. Od té doby jsem začal být vzpurný, odmlouval jsem, nechodil domů, dělal jsem naschvály. Trojky z chování byly na každém vysvědčení.“

(z výpovědi sedmnáctiletého delikventa)

4.4 Dospělí jedinci a křivdy rodičů z dětství.

Problematika jednotlivců, kteří si přinášejí z rodinného prostředí až do dospělosti různá traumata, deviace, pocity křivdy a nespravedlnosti ze strany rodičů, je stále aktuální. Dá se důvodně předpokládat, že socializačně - výchovné prostředí těchto rodin bylo ovlivňováno převážně autoritativním jednáním a postupy jednoho z rodičů a emocionální prostředí rodiny neodpovídalo věku, duševním i tělesným předpokladům a potřebám dítěte.

Fenoménem dospělých, kteří byli rodiči týráni a poškozováni v dětství tak, že jsou tím poznamenáni i v dospělosti, se zabývala psycholožka a spisovatelka Suzan Forwardová v práci, kterou nazvala příznačně **Toxičtí rodiče**¹. (Bylo zajímavé, že tato práce se dostala až na první místo v žebříčku bestsellerů deníku New York Times jako svépomocná příručka pro lidi, kteří jako děti trpěli vlivem rodičů.)

Všichni rodiče čas od času selhávají, křičí na děti, nepřiměřeně je trestají, obracejí se na děti s problémy, jež ony řešit nemohou. „Toxičtí rodiče“ jsou ale takoví, u nichž převažuje negativní postoj k dítěti, čili takoví, kteří dítě soustavně ponižují, zneužívají a traumatizují. Některá traumata jsou tak masivní, že jim dítě ani nemusí být vystaveno opakovaně; ničivý účinek na ně má i jednorázový akt.

Typickým generalizovaným následkem takového rodičovského působení je trvalý pocit provinění dítěte. Pro dítě je snazší myslet si, že ono samo je špatné, než se smířit s představou, že rodič - všemocný ochránce - je nedůvěryhodný. Jak se toxický rodič projevuje ve všednodenním soužití? Stále dítě kritizuje, dává mu hanlivé přezdívky, často dítě trestá a bije, při tělesných trestech používá předměty, je závislý na drogách nebo na alkoholu a dítě na jeho závislost přímo doplácí. Toxický rodič je nemocný psychicky nebo tělesně a dítě je nuceno spolu s ním touto nemocí strádat, je bezmocný a dítě mu má pomáhat snášet jeho bezmoc, chová se k dítěti sexuálně, uzavírá s dítětem koalici proti druhému rodiči, vyvolává pocity stálého strachu u dítěte a blokuje dítěti možnost vyjadřovat zlost na rodiče. V důsledku toho pak dítě v dospělosti navazuje

¹ Forward, S. Buck, C.: Toxic Parents. Bantam Books, New York 1989.

vztahy, v nichž je zneužíváno, resp. jež jsou pro něj jinak destruktivní, bojí se blízkosti jiných lidí jako čehosi ohrožujícího, bojí se zrady a opuštění, předpokládá, že mu druzí budou dělat jen to nejhorší, má pouze mlhavou představu o své totožnosti, neumí dobře rozlišovat mezi svými pocity a potřebami, stává se perfekcionista, cítí úzkost je-li úspěšné.

Kontakt s toxickým rodičem je pro dítě problémový i v dospělosti. I jako dospělé si při něm dítě připadá, jako by bylo ještě malé. I jako dospělé se rozhoduje závisle na mínění rodiče. Kontakt s rodičem v něm stále vyvolává intenzivní emoce. Nesouhlasí-li s rodičem, cítí se velmi provinile. Nechá se od rodiče manipulovat penězi i pocity viny. Připadá mu, že je odpovědné za štěstí rodiče. Zdá se mu, že se rodiči nikdy dokonale nezavděčí a stále očekává, že se nějakým zázrakem jednoho dne rodič změní k lepšímu. **„Dítě samo nemohlo mít v dětství vliv na to, jak se k němu rodiče chovali“, říká autorka. Je ale odpovědné za to, jak se v dospělosti s případným nepříznivým vlivem rodičů vyrovná.** Nepředpověditelný rodič je podobný božstvu starých Řeků. Jednou je dítěti nakloněn příznivě, jednou ne. Podle autorky musela taková božstva naplňovat smrtelníky strachem.

Protože se jako děti potřebujeme na rodiče spoléhat - bez jejich péče bychom bezmocně zahynuli - potřebujeme si myslet, že jsou dokonalí. Jako malí nemáme možnost je s někým srovnávat. Představu o jejich dokonalosti si podržujeme, i když rosteme. Je to obrana před vším neznámým, které zakoušíme. Dokud jsme schopni považovat rodiče za dokonalé cítíme, že jsme jimi chráněni. Nicméně jsme naprogramováni tak, abychom si na rodičích zkoušeli v některých fázích svého vývoje vyvzdorovat svou vlastní totožnost. Chápající rodiče jsou s tím srozuměni, vědí, že jde jen o přechodnou fázi. Toxická rodiče nikoli. Odbojnost dítěte i jeho osobní svéráz považují za útok na sebe. A brání se tím, že posilují bezmoc dítěte a jeho závislost na sobě. Navenek se však zaklínají tím, že jednájí v nejlepším zajmu svého dítěte. Dítě uvězněné v takové vazbě na rodiče nemá možnost protestovat, postavit se na vlastní nohy, najít samo sebe. I naše kultura a naše náboženství (myšleno je zde křesťanství) požadují, aby autorita rodičů byla nedotknutelná. Zlost je možné vyjadřovat mezi manželi, sourozenci, kolegy, přáteli, ale vyjádřit zlost na rodiče, to je tabu. Všichni jsme často slyšeli poučení, že nesmíme odmlouvat matce. Někteří znají příkázání, že je třeba ctít otce svého i matku svou. Naši rodiče mají právo nás řídit prostě proto, že nám dali život. Dítě je vydáno na pospas svému rodiči tak, jako byli staří

Řekové vydání na pospas svým bohům - dítě také nikdy předem neví, kdy blesk udeří. Dítě toxických rodičů má skoro jisté jen to, že dřív nebo později udeří. Tento strach je v něm hluboce zakořeněný a roste s ním do dospělosti. V nitru každého dospělého, jehož rodiče se k němu chovali nedobře, je totiž malé, bázlivé a bezmocné dítě.

Autorka rozděluje toxické rodiče do šesti skupin:

- **neadekvátní rodiče**, kteří jsou natolik soustředěni na sebe, že nutí děti starat se o sebe samy,
- **příliš usměrňující rodiče**, kteří u dětí vyvolávají pocity viny, manipulují je a ochraňují takovým způsobem, že to dětem brání ve zdravém vývoji,
- **alkoholiky**, kteří děti nevnímají nebo se k nim chovají nevypočitatelně,
- **rodiče slovně děti zneužívající**, demoralizující děti neustálou kritikou připravující je o sebedůvěru,
- **rodiče tvrdě trestající**, zlostné, zuřivé, kteří definují děti jako původce svých záchvatů zlosti, a konečně,
- **rodiče sexuálně zneužívající děti**, čili rodiče ničící dětství jako období sexuální nevinosti.

Do nitra zadřené, **nezpracované emoce**, vázané na toxický vliv rodičů, dělí Forwardová do čtyř skupin: **vina, strach, smutek a zlost**.

Jako profesionální psycholog navrhuje svým dospělým klientům terapii, spočívající v několika krocích:

- uvědomovat si emoce a spojovat je se svým přesvědčením a chováním,
- nereagovat reflexivní obranou (tak jak je učili toxičtí rodič),
- připsat rodičům odpovědnost za to, co udělali špatně (klient je učen vyjadřovat zlost obdobně jako lítost),
- osobní konfrontace s toxickými rodiči (za účinné pomoci psychologa a v přijatelném prostředí)
- při násilnické povaze rodičů konfrontaci nahradit sérií dopisů (s podrobně vymezenými tématy).

Klient po absolvování obtížné konfrontace potřebuje velkou podporu od rodiny, kterou založil - neměl by váhat si o ni říci.

Problematika dospělých, v naznačené oblasti, začíná již v raném dětství a přetrvává desetiletí. Způsob chování a uvažování vlastních „toxických“ rodičů by neměl být přenášen do rodiny další generace ani sociálně, ani psychicky a zejména ne do výchovy dětí.

Inspirativní myšlenky, obsažené ve spise Forwardové, chtějí postiženým lidem pomoci, aby se osvobodili od vzorců uvažování a chování, jimiž je výchova toxických rodičů poznamenala, aby našli ztracenou vnitřní sebedůvěru, sílu a emocionální nezávislost.

4.4.1 Kazuistika Petr dnes 55 let

(Trvalá agresivita vůči sedmdesátileté matce, její psychické a materiální vydírání.)

Získáno dlouhodobým pozorováním hlavních aktérů, otevřenými rozhovory s členy užší i širší rodiny.

Petr se narodil a vyrůstal v menším městě na Slovensku. Neměl sourozence a byl středem pozornosti celé (i širší) rodiny. Žil v prostředí, kde matka i její rodina byly silně katolicky založeny, ale otec se hlásil k protestantskému vyznání.

Rodina často měnila bydliště v souvislosti se zaměstnáním otce. Již od tří let byl Petr nucen několikrát se přizpůsobovat novému prostředí, vrstevníkům i jiné škole.

V průběhu třetího roku se chlapec stává svědkem i účastníkem narůstajících konfliktů mezi rodiči. Příčinou neshod byla náboženská intolerance a povahové vlastnosti obou dospělých. Petr (v té době předškolák) ztrácí pocit předchozí jistoty a orientace v prostředí, kde žije. Uzavírá se do sebe. Každý z rodičů má zájem získat syna na svou stranu a ten se tak stává rukojmím v mnoha konfliktních střetech. Nedostává se mu potřebné citové výchovy, vzorů a pochopení okolí.

Za jeho reakce na některé situace v rodině a odlišné chování ho začíná otec nepřiměřeně a hrubě trestat (zavírání do tmavé místnosti, klečení pod stolem a fyzické ubližování).

Matka projevuje stále vyšší náklonnost k trestanému dítěti, povoluje ve výchovném snažení a neustále jeho chování omlouvá. Nepřipouští, že by potřebovalo odbornou psychologickou pomoc. Spolu se svými příbuznými je toho názoru, že rada odborníka nepomůže a návštěva u specialisty by vrhla špatné světlo na celou rodinu. Myslí si, že je nutné jen ochránit syna před vlastním otcem. Proto Petr tráví více času u babičky, kde se na jeho výchově (kromě babičky) začíná podílet i jeho svobodný strýc.

V té době dochází k definitivnímu rozpadu manželských vztahů a k rozvodu. (Mezi rodiči vzniká silná antipatie, která přechází až v nenávisť na celá další desetiletí.)

Petr nastupuje do školy, ale nezvládá nároky na něj kladené. Nenachází kamarády, neuznává učitele; brzy začíná se záškoláctvím i drobnými krádežemi. Školní prospěch je nevalný a postup do vyšších tříd je vždy spojen s mnoha intervencemi a různými pozornostmi matky na „příslušných místech“. Stejně problémy provázejí chlapce i během učňovských let. Matka po celou dobu obětavě intervenuje a zapojuje známosti v přesvědčení, že dělá to nejlepší, protože „syn nemá tátu“.

Zdravotní prohlídka před nástupem na vojenskou základní službu končí závěrem: „Petr trpí rozsáhlejší psychickou poruchou“.

Snaží si najít práci, ale nikde dlouho nevydrží. (Je nespolehlivý, neuznává autority, s lékaři nespolupracuje – všechny odmítá).

Matka nabídne synovi společné bydlení a trvalou finanční výpomoc ze skromného důchodu. Syn přijímá a tím se definitivně přestává starat o svou vlastní existenci. Je bez vyhraněnějších zájmů, neprojevuje hlubší citový život, ani potřebu přátelství, ani zájem o druhé pohlaví.

S postupujícím věkem se stává více náladovým, je samotářský a stupňují se u něj prvky agresivního chování vůči matce při vymáhání peněz a věcí z domácnosti k prodeji v bazaru. (Zavírání v zimě na balkon, zabavování jídla, peněz, klíčů, zamykání v bytě, odpojování telefonu). Matku se snaží izolovat od okolního světa a mít nad ní neustálou kontrolu.

Matka si dnes připouští pocit provinění a mnoha pochybení vůči svému dítěti. Postrádá však dostatek sil vzepřít se psychickému i materiálnímu vydírání syna.

Matka: zdravá, má středoškolské vzdělání, pracovala jako účetní. Je silně nábožensky založená. Snaží se syna chránit tím, že mu ponechává velkou volnost a jeho prohřešky neustále omlouvá i v dospělosti.

Dnes již nemá sílu situaci jakkoliv řešit.

Otec: středoškolák, pracoval převážně ve vedoucích funkcích. Je na syna tvrdý, používá nepřiměřené tresty. (Patrně má na něj vysoké nároky, které Petr není schopen splnit a otec se s tímto zklamáním nedokáže vyrovnat.) Po rozvodu manželství se odstěhoval, na syna přispíval finančně. Na přání matky se přestal se synem stýkat úplně.

Petr: jedináček, vyučil se automechanikem, stálou práci si dodnes nedokázal najít. Jako dítě byl uzavřený do sebe, později se naučil situace využívat ve svůj prospěch. Vinu za všechny své nezdary svaluje na matku. Je náladový, panovačný, agresivní. Neurotické problémy jej doprovázejí celý život. Lékařům nedůvěřuje, myslí se, že ho chtějí otrávit.
Vlastní rodinu nemá, žádné vztahy neudrží, je dlouhodobě nezaměstnaný

Analýza relevantních faktorů případu

Rodina: neúplná.

Rodinné prostředí v dětství: nepodnětné prostředí, komplikované vztahy, současné působení vlivu silného katolického náboženství a na druhé straně protestantského náboženství. Atmosféra častých hádek a napětí. Nejednotná výchova – otcem přísné a tvrdé trestání; matkou omlouvání a velmi volné vedení.

Projevy ve škole: školní nároky nezvládá, mezi dětmi je neoblíbený pro své agresivní chování. Později se škole vyhýbá – záškoláctví, toulání.

Projevy v sociální oblasti: je nespolečenský, nedůvěřivý, samotářský. Nerespektuje autority ani žádné normy. Své požadavky si vynucuje agresivním jednáním. Neprojevuje potřebu přátelství ani hlubšího citového vztahu.

Vlastní resultát

Z uvedeného vyplývá, že výchova chlapce byla velmi nejednotná a ovlivňovaná mnoha neurotizujícími vlivy. Pravděpodobně zasáhla hluboce do struktury jeho osobnosti v dětském i školním věku. Dá se předpokládat, že rozhodující podíl na vzniku neuróz měly neshody rodičů již v předškolním věku a celková situace v rozpadajícím se manželství.

Otec kladl na chlapce nepřiměřené nároky, které syn nebyl schopen splnit. Takováto selhávání neadekvátně trestal.

Domnívám se také, že chlapec nastupující do první třídy nebyl ještě pro školu dostatečně zralý. Poruchy chování nebyly v daném prostředí včas podchyceny a diagnostikovány.

Rodinné prostředí neposkytovalo dítěti pocit bezpečí, jistoty a stálosti. Rovněž postrádalo osobnost, se kterou by se mohlo identifikovat.

I v dospělém věku není schopen se od matky odpoutat – a matka od něj – a převzít kontrolu a zodpovědnost za vlastní život.

Popsaný příběh se vyvíjí téměř padesát let. Dle mého názoru již nemá řešení, které by snad mohlo vrátit tyto osoby do plnohodnotného života.

Hlavní chybu vidím v nedostatečné konstruktivní komunikaci a toleranci rodičů vůči sobě a zároveň chybělo včasné odborné řešení problémového chování dítěte.

Sociálně patologické projevy v dětství:

záškoláctví, lhaní, drobné krádeže, agresivita.

Závěr

Záměrem diplomové práce bylo **rozebrat souvislosti prostředí disfunkčních rodin** s nevhodným, delikventním a asociálním chováním dětí a mladistvých vycházejících z tohoto prostředí **a pojmenovat související sociální a pedagogické důsledky.**

První kapitola se zabývá vymezením pojmů funkční a disfunkční rodina. Současně poukazuje na pokusy a snahy podrobněji klasifikovat kvalitu a úroveň fungování základní jednotky společnosti - rodiny. Vymezuje její odpovědnost za výchovu dětí v prostředí obecných dynamických změn ve vývoji rodiny a nových postojů k neúplným rodinám i nesezdaným párům.

Druhá kapitola je věnována sociálnímu prostředí rodiny, nedostatku emoční výchovy v socializačním procesu dítěte. Zpřehledňuje typy zanedbávání, týrání a sexuálního zneužívání dětí disfunkčních rodin. Připomíná nový fenomén emočního zneužívání dítěte a silící snahu mladistvých o pseudoindividuaci. Kapitola obsahuje i exkurz krátkým pohledem do specifického prostředí romské rodiny.

Třetí kapitola se zaměřuje na problémy sociálního chování v prostředí základních škol. Vychází a opírá se o výsledky rozsáhlého výzkumu nevhodného sociálního chování žáků v ústeckém regionu a rozsáhlý celostátní anketní průzkum ke změnám chování žáků (navzájem mezi sebou, vztah k učitelům, ke školskému i veřejnému majetku ad.).

Poslední kapitola práce se zabývá extrémními důsledky působení prostředí disfunkčních rodin na asociální chování dětí a mladistvých. Pojednává o příčinách sebevražd a připomíná, že společnost se nezabývá dostatečně sebevražednými pokusy dětí a adolescentů, jejich motivy, příslušnou analýzou a prevencí. Kapitola dokladuje, že podstatná část mladistvých delikventů ve výkonu trestu vyrůstala v prostředí disfunkčních rodin, mnohé jejich základní potřeby nebyly dostatečně uspokojovány, jedinci trpěli citovou deprivací a před nástupem trestu měli problémy s alkoholem a psychotropními látkami.

Závěrečná část práce se zabývá situací dospělých jedinců, kteří nesou s sebou zátěž z rodinného prostředí až do dospělosti. Jde o různá traumata, pocity křivdy a nespravedlnosti ze strany rodičů.

Všechny kapitoly diplomové práce jsou vybaveny a propojeny vybranými individuálními kazuistikami. Zpracovala jsem je excerpce rozsáhlé dokumentace ke každému jednotlivému případu a po analýze relevantních faktorů jsem usilovala o vyslovení vlastních výsledků. Jednotlivé výsledky obsahují pojmenování prokázaných sociálně patologických jevů, ke kterým jsem se dopracovala podrobným zkoumáním jednotlivých případů.

Prostudovaná odborná literatura, výsledky rozsáhlé práce s individuálními kazuistikami vedou zatím k odůvodněnému závěru, že prostředí disfunkčních rodin bez uspokojování emočních potřeb dětí jsou startujícím zdrojem asociálního chování dětí a mladistvých.

Jsem si vědoma toho, že postihnout celou mnohavrstevnou oblast sociálně pedagogických důsledků disfunkčních rodin by vyžadovalo a zasluhovalo výzkumné úsilí rozsáhlejšího vědeckého týmu, jednotnou speciální metodiku a výběrová - dlouhodobá statistická šetření a pozorování.

Resumé

Práce zkoumá souvislost prostředí disfunkčních rodin s nevhodným, delikventním a asociálním chováním dětí a mladistvých pocházejících z tohoto prostředí.

Diplomová práce je rozčleněna do čtyř kapitol.

První definuje pojem funkční a nefunkční rodiny a vymezuje odpovědnost rodiny za výchovu dětí v měnícím se společenském prostředí.

Další rozebírá sociální prostředí rodiny a charakterizuje jednotlivé typy zanedbávání, týrání, emočního a sexuálního zneužívání dětí v disfunkčním rodinném prostředí.

Třetí část práce se soustřeďuje na problémy sociálního chování dětí v prostředí základních škol, zejména vztahy žáků k učitelům a veřejnému majetku.

Závěrečná část práce pojednává o extrémních důsledcích působení prostředí disfunkčních rodin, které někdy končí až sebevraždami dětí a adolescentů.

Všechny kapitoly jsou propojeny a vybaveny podrobnými individuálními kazuistikami, jejich rozbohem a jsou opatřeny vlastními výsledky autorky.

Práce prokazuje příčinnou souvislost mezi prostředím disfunkčních rodin, neuspokojujících zejména emoční potřeby dětí, s mnoha negativními sociálně pedagogickými důsledky pro jednotlivce i společnost.

Anotace

Diplomová práce rozebírá sociálně pedagogické důsledky disfunkčních rodin, zdůrazňuje absenci jejich emoční funkce. Zabývá se nevhodným, delikventním a asociálním chováním dětí a mladistvých z prostředí těchto rodin. Vystihuje rovněž některá specifika romské rodiny. Součástí práce je podrobná analýza vybraných kazuistik, které dokumentují typické negativní projevy šířící se ve společnosti.

Klíčová slova:

Socializace, disfunkční rodina, sociálně patologické jevy, emoční zneužívání dětí, sociální chování žáků, záškoláctví, mladiství delikventi, životní projekty dětí.

Annotation

The diploma thesis analyses social and educational consequences of dysfunctional families, emphasising absence of their emotional function. It deals with delinquent and asocial behaviour in children and juveniles from these families. It also describes certain specifics of Roma families. The material also includes a detail analysis of selected case studies documenting typical negative phenomena spreading in the society.

Keywords:

Socialisation, dysfunctional family, social pathology, emotional abuse of children, social behaviour of pupils, truancy, juvenile delinquents, life projects of children

Seznam použité literatury

1. JEDLIČKA, R. a kol. *Analýza prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-555-8.
2. DUNOVSKÝ, J.; DYTRYCH, Z.; MATĚJČEK, Z. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada, 1995. 245 s. ISBN 870-247-0415-3.
3. KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. 216 s. ISBN 978-80-7367-383-3.
4. KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus: 2007.
5. KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. *Člověk, prostředí, výchova*. Brno: Paido, 2001, 199 s. ISBN 80-7315-04-2.
6. MACEK, P. *Adolescence*. 2. vyd. Praha: Portál, 2003. 141 s. ISBN 80-7178-747-7.
7. MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. 144 s. ISBN 80-858-24-9.
8. MATOUŠEK, O.; KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. 355 s. ISBN 80-7178-226-2.
9. MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 309 s. ISBN 80-7178-473-7.
10. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. 1. vyd. Praha: Slon, 2006. 312 s. ISBN 80-86429-58-X.
11. MÜHLPACHR, P. *Sociální patologie*. Brno: MU, 2001. ISBN 80-210-2511-5.
12. SHAPIRO, Lawrence E. *Emoční inteligence dítěte a její rozvoj*. 1. vyd. Praha: Portál, 272 s. ISBN 80-7178-238-6.
13. SOBOTKOVÁ, K. *Vliv rodinného prostředí na zdravý vývoj a výchovu dítěte*. Brno: MU, 2002.
14. ŠRAJER, J.; MUSIL, L. *Etické kontexty sociální práce s rodinou*. 1. vyd. ALBERT, 2008. 152 s. ISBN 978-80-7326-145-0.

Další prameny:

Národní koncepce rodinné politiky. MPSV ČR 2005.

Národní zpráva o rodině. MPSV ČR 2004.

Školský zákon. (561/2004 Sb.) v plném znění č. 243/2008.

Český statistický úřad – dlouhodobé časové řady.

Seznam příloh (grafy)

Příloha 1: Absolutní roční počty narozených a zemřelých, ČR, 1785–2007.

Hrubé míry, ČR, 1785–2007.

Příloha 2: Ukazatele plodnosti, ČR, 1900–2007.

Ukazatele plodnosti II., ČR 1920–2007.

